

Сомерсет Моэм

Инглиз тилидан Алишер Отабоев таржимаси

АДИБ ҲАҚИДА СЎЗ

Инглиз адабиёти тарихида машҳур ёзувчи ва драматург Сомерсет Моем /1874-1965/ ижоди алоҳида ўринга эга. Адиб ўзининг асарларида қаҳрамонлар руҳий оламини теран очиб бергани, Бадий сўз имкониятларини юксак маҳорат билан намойиш этгани боис жуда кенг китобхонлар оммасининг эътиборини қозонди. С. Моемнинг «Инсоний эҳтиросларнинг уқубатлари» /1915/, «Ой ва чақа» романлари, «Давра» /1921/ сингари кўплаб пиесалар ва айниқса, 1926 йили нашр этилган «Казуарин дараhti» номли тўпламидан жой олганбир қанча ҳикоялари аллақачон жаҳон халқларининг талай тилларига таржима қилиниб, чоп этилган.

Сомерсет Моем жаҳон адабиётида ихчам ҳикояларнинг моҳир устаси сифатида шухрат қозонган. Бу ҳикояларида ёзувчи китобхонни инсон руҳиятининг мураккаб дунёсига олиб киради, ҳаётга янгича назар билан - ҳам куюниб, ҳам кулиб қарашга мажбур этади. Адиб асарларига хос бўлган жонли, аниқ-тиник, ростгўй ва самимий тил уларнинг берилиб, катта қизиқиш билан ўқилишини таъминлаган.

Қуйида сизнинг эътиборингизга Сомерсет Моемнинг «Айрис Пресс» /Москва/ нашриёти томонидан чоп этилган «ТҲЕ МАН ВИТҲ ТҲЕ ССАР анд отҳер сториес» /«Чандиқли киши ва бошқа ҳикоялар»/ номли китобидан олиб таржима қилинган ҳикоялари ҳавола этилаётир.

ЧАНДИҚЛИ КИШИ

Дастлаб юзидаги чандиғи туфайли у менинг эътиборимни тортганди. Чандиқ энли ва қизғиш бўлиб, унинг иягигача тушганди. Бу чандиқ хунук жароҳатдан далолат берар ва мен уни қилич ёки снаряд парчасининг иши бўлса керак, деб ўйлагандим. Бу ерларда унинг тўладан келган, кулимсираб турадиган юзи кўзга ғалати кўринарди. Унинг юз бичими қорувли гавдасига номутаносиб эди. Келбатидан ўрта бўйли одамларга қараганда кучли кўринарди. Мен уни доимо кўп кийилган кўлранг костюмда, мошранг кўйлак ва соябони катта эски шляпада кўрардим. Афт-ангори хийла кир эди. Ҳар куни одам гавжум пайтида у Гватемала Ситидаги Палас Отелга келар ва лотерея билетларини сотишга уринарди. Мен ҳеч қачон бу билетларни сотиб олганини кўрмаганман, аммо гоҳи-гоҳида унга ичиш учун бирор нарса таклиф қилишаётганига кўзим тушарди. У столлар орасидан юрар, бироз кулимсираган қиёфада ҳар бир стол олдида тўхтаб, лотерея билетларини таклиф қилар ва ўзига эътибор беришмаган пайтларда худди шундай табассум билан нари кетарди. Назаримда, у кўпинча ширакайф юрарди.

Бир куни кечқурун танишим билан қовоқхонада ўтирганимизда ўша чандиқли киши бизнинг олдимизга келди. Адашмасам, бу ерга келган пайтларимдан бери йигирманчи мартадир, у менга лотереяларини чўзди. «Йўқ» деган маънода бошимни чайқадим. Лекин ҳамроҳим илтифот билан унга салом берди.

«Ишлар қалай, генерал?»

«Унча ёмон эмас. Бизнес юришмаяпти, лекин бундан баттар бўлиши ҳам мумкин эди».

«Нима ичишни хоҳлайсиз, генерал?»

«Бренди».

У брендини ичди ва қадаҳни қайтиб пештахтага қўйди. Ҳамроҳимга қараб бош ирғади.

«Раҳмат».

Шундай деб у ортига бурилди ва биздан нарироқда турган одамларга лотереяларини таклиф қила бошлади.

«Дўстинг ким? - сўрадим мен. - Юзидаги чандиғи жуда ваҳимали-ку»

«Ҳа, чандиқ унинг ҳуснига ҳусн қўшмаган, тўғрими»?..

У никарагуалик қувғинди. Йўлтўсар ва босқинчи бўлгани билан барибир ошна сифатида ёмонмас. Гоҳи-гоҳида мен унга озроқ чақа бераман. У исёнда қатнашган, қўзғолончилар қўшинида генерал эди. Агар ўқи тугаб қолмаганида, ҳукуматни ағдарарди ва ҳозир у Гватемалада лотерея сотиб юриш ўрнига ҳарбий министр бўларди. Уни штаби билан бирга қўлга олишиб, ҳарбий судда суд қилишди. Ўзинг биласан, бу давлатларда бунақа ишларни ҳаш-паш дегунча тинчитишади. У тонгда отувга ҳукм қилинди. Назаримда, қўлга олингандаёқ у ўзини нима кутаётганини билган. Ҳукм ижро этиладиган пайтгача у вақтни турмада ўтказди. Қамоқхонада улар жами беш киши эди, ҳаммалари вақтни покер ўйнаб ўтказишди. Ютуқни ҳисоблашда улар гугурт чўпларидан фойдаланишди. Айтишича, ҳаётда ҳеч қачон бунчалик омадсизликка учрамаган: у кетма-кет, бутун ўйин давомида ютқазди. Тонг отиб, аскарлар қамоқхонадан уларни қатл қилиш учун олиб чиқишга келишганларида, у бир одам ҳаётида ишлатиши мумкин бўлганидан ҳам кўпроқ гугурт чўпини бой берганди.

Улар қамоқхона ҳовлисига олиб чиқилди ва бешови ҳам ёнма-ён, деворга тираб турғазилди, қуролланган гуруҳ уларга юзма-юз турарди.

Орада озроқ танаффус бўлди ва ошнаимиз гуруҳни бошқараётган офитсердан нима учун уни кутишга мажбур қилишаётганини сўради. Офитсер қўшин қўмондони - генерал қатлда иштирок этишга хоҳиш билдирганини ва унинг етиб келишини кутишаётганини айтди.

«Демак, битта сигарет чекиб олишга вақтим бор экан»,

деди бизнинг ошнаимиз.

Бироқ у эндигина сигаретини ёндирганида генерал ҳовлига кириб келди. Одатдаги

расмиятчиликлар бажарилди ва генерал маҳкумларда: «Қатл ижро этилишидан аввал қандай тилакларинг бор?», деб сўради. Беш кишидан тўрттаси «йўқ» дегандек бошларини чайқашди. Лекин бизнинг ошнаимиз:

«Ҳа, мен хотиним билан видолашсам дегандим», деди
«Яхши, - деди генерал. - Бунга эътирозим йўқ. У қаерда?»
«Қамоқхона эшиги олдида кутиб турибди».

«Беш минутдан кўп вақт бермайман».

«Бу вақт етиб ортади, жаноб генерал».

«Уни четга олиб чиқинглар».

Иккита аскар олдинга чиқди ва мавҳум исёнчи уларнинг ўртасида, кўрсатилган жойга юриб борди. Генерал бош ирғаб розилик берганидан сўнг, қуролланган гуруҳни бошқарувчи зобит отишга буйруқ берди ва тўрт киши йиқилди. Улар ғалати тарзда, бирин-кетин, бесўнақай ҳаракатлар билан йиқилишди. Худди жонсиз қўғирчоқдай. Офитсер уларга яқинлашди ва битта чалажон маҳкумнинг устига келиб, револверини бўшатди. Бу пайт ошнаимиз сигаретини чекиб бўлди.

Дераза қия очилди. Аёл ҳовлига тез-тез юриб кирди, кейин қўққисдан қўли кўксида, тўхтади. У йиғлаб юборди ва узатилган қўллари билан олдинга югурди.

«Жин урсин», деди генерал.

Аёл қора кийимда, сочларида тўр, юзи эса мурданикидек оппоқ оқариб кетган. У бўй етган қиздан бироз каттароқ кўринар, кичкина чиройли юзли ва катта кўзли ҳурлиқо эди.

Югурганида оғзининг хиёл очилгани ва чиройли юзидаги изтироб унга шундай назокат бағишладики, ҳатто қараб турган бееътибор аскарлар ҳам ҳайратдан «еҳ» деб юборишди. Исёнчи уни қарши олиш учун бир-икки қадам олдинга юрди. Аёл ўзини унинг қўлларига отди ва «жоним» деган эҳтиросли ҳайқириқ билан исёнчи лабларини унинг лабларига босди. Шу пайт у йиртиқ кўйлаги ичидан пичоқ суғуриб олди - ҳайронман, қандай қилиб у пичоқни яшириб юришни уйдалаган экан - ва аёлнинг бўйнига пичоқ урди. Кесилган шоҳтомирдан тирқираб қон отилди ва исёнчининг кўйлагини бўяди. Кейин у қўллари билан аёлни маҳкам ушлаб, лабларини унинг лабларига босди.

Бу шунчалик тез рўй бердики, кўпчилик нима бўлганини англамай ҳам қолди, лекин бошқалар даҳшатдан бақариб юборишди: аскарлар олдинга сакрашиб, уни ушлаб олишди. Қизни эса ерга ётқизишди, бироқ энди қонни тўхтатишнинг иложи йўқлигини билишарди. Бироздан кейин қизнинг олдига тиз чўкиб турган офитсер ўрнидан турди.

«Қиз ўлди», пичирлади у.

Қўзғолончи чўқиниб олди.

«Нима учун бундай қилдинг?», сўради генерал.

«Мен уни севардим».

Тўпланиб турган одамлар «оҳ» тортиб юборишди ва таажжуб билан қотилга қарашди. Генерал сукут сақлаб, унга бироз тикилиб қаради.

«Бу мардлик, - деди генерал ниҳоят, - мен бу одамни қатл этолмайман... Машинамни олиб уни чегарага элтиб қўйинглар. Мен сени ҳурмат қиламан, сенор. Чунки бир жасур эркак бошқа жасур эркакни ҳурмат қилиши керак».

Исёнчи бир сўз демай, икки аскар ўртасида, кутиб турган машинага қараб юрди.

Дўстим гапиришдан тўхтади ва мен жимиб қолдим. Айтишим керакки, у гватемалалик эди ва менга испан тилида гапирди. Мен ҳам унинг айтганларини қўлимдан келганча сизга ҳикоя қилдим, бироқ унинг анча бўрттирилган нутқини ўзгартиришга уринганим йўқ. Ростини айтганда, менингча, бу ҳикояга ярашади.

«У чандикни қандай қилиб орттирган?» - сўрадим мен ниҳоят.

«Ў-ў, бунга шиша бутилка сабаб бўлган. У очаётган пайтда идиш ёрилиб кетган. Занжабил

виносининг идиши».

«Бу нарсани умуман ёқтирмайман», дедим мен.

КИРТОҒОРА

Поситано — тепаликда жойлашган хушманзара шаҳар. Қишда бу ердаги уч-тўртта одмигина меҳмонхона аёлу эркак рассомларга тўлиб кетади, лекин шаҳарга ёз пайтида келсангиз ҳамма жойлар сизники. Тинч ва ораста меҳмонхона айвонида ўтириб туни билан денгизни томоша қилиш мумкин. Пастда, қирғоқ яқинида макарон, яхна гўшт, янги тутилган балиқ ва муздек мусаллас сотиладиган кичкина ошхона бор.

Август кунларининг бирида ўтиравериш кўнглимга урган Капридан кетиб, уч-тўрт кунни Поситанода ўтказишга қарор қилдим. Ижарага қайиқ олиб, шаҳарга қараб сузиб кетдим. Поситанога кеч тушганда етиб бордим. Бир-бир қадам ташлаб тепаликдаги меҳмонхонага чиқа бошладим. Чемоданларим икки бақувват италян аёл бошида. Бинога етиб боргач, у ерда бошқа меҳмон ҳам борлигини эшитиб ҳайрон бўлдим. Офитсиант (исми Жузеппе эди) менинг эски танишларимдан эди. Хоналарга қаровчи ходим, ҳаммол, оқсоч ва ошпаз вазифасини ҳам ўзи бажарарди. Уч ойдан бери меҳмонхонада бир америкалик сенёр турганини айтди.

“У рассомми ёки ёзувчи?”, деб сўрадим.

“Йўқ, сенёр, у жентелмен.”

Қизиқ-ку. Бу пайтда Поситанога чет элликлар келишмасди. Уч ой шу ерда қолишни хоҳлаган одамни кўз олдимга келтиролмасдим. Балки кимдандир беркиниш учун келгандир. Ўша йилнинг бошларида жиноятга қўл урган машҳур бир банкирнинг қочиши бутун Лондонда гап бўлганди. Бу сирли кимса ўша банкир бўлса-чи, деган фикр ўтди хаёлимдан. Мен у одам билан оз-моз таниш эдим, шунинг учун ҳам кўришганимизда безовта бўлмаса керак, деб ўйладим.

“Сенёрни ошхонадан топасиз”, деди Жузеппе кўчага чиқаётганимда. “У доим ўша ерда овқатланади.”

Албатта, мен борганимда у ошхонада йўқ эди. Лекин бир неча дақиқадан сўнг меҳмонхонадаги нотаниш қўшним кириб келди ва унинг мен кутган қочоқ банкир эмаслигини кўриб озгина ўнғайсизланиб қолдим. Ёши анчага бориб қолган, новча, денгиз ёқасида дам олиб қорайган, хушбичим, чўзинчоқ юзли киши экан. Эгнида очсарик рангли ипақдан тикилган озодагина костюм, шляпаси йўқ эди. Калта олинган оппоқ сочлари ҳали ҳам анча қалин эди.

Очиққўнгиллиги мана-ман деб турган бу одамнинг ўзини тутишида қандайдир жозиба бор эди. У олтитача столда қарта ва домино ўйнаб ўтирган шу ерликларга бир-бир қараб чиқди-да, кейин мени кўрди. Кўзларида қувонч порлади. Менга яқинлашди.

“Сизни меҳмонхонага ҳозиргина келди, деб эшитдим. Жузеппенинг вақти йўқ экан. Демак, ўзимни ўзим таништиришим керак. Бегона одам билан овқатланишга қаршимасмисиз?”

“Йўқ, албатта. Ўтиринг.”

У стол тузаётган хизматчи аёлга италянчасига жуда чиройли қилиб менинг ўзи билан овқатланмоқчи эканлигимни айтди.

У ажойиб коктейл тайёрлади ва иштаҳамиз очилиб, овқатлана бошладик. Мезбоним ҳазилга уста экан. Тилни бузмай, равон гапириши менга ёқди.

“Агар кўп гапириб юборсам, хафа бўлмайсиз”, деди бир оздан кейин. “Уч ойдан бери, мана, биринчи марта менда инглизча гапириш имкони пайдо бўлди. Бу ерда узоқ қолмасангиз керак. Шунинг учун ҳам ичимдаги ҳамма гапларни сизга айтиб оламан энди.”

“Поситанода дам олиш учун уч ой, менингча, кўплик қилади.”

“Менинг ижара қайиғим бор, чўмиламан, балиқ овлайман. Эҳ-ҳе, қанчадан-қанча китобни ўқиб чиқдим. Бу ерда китобларим жуда кўп. Хоҳласангиз, сизга ҳам бериб туришим мумкин.”

“Ўқишга ўзимдаям нарсалар кўп. Лекин қандай китобларни ўқишингизни бир кўриб қўйсам ёмон бўлмасди. Бошқаларнинг нима ўқиётганини кўриш жуда қизиқ.”

“Тўғри, бундан ташқари, қўлидаги китобига қараб одам ҳақида анча нарса билиб олса бўлади”, деди у.

Овқатдан кейин суҳбатимиз яна давом этди. Ҳамроҳим кўп китоб ўқиган экан. У билан хоҳлаган мавзуда гаплашиш мумкин эди. Рассомлик тўғрисида шу қадар билимдонлик билан гапирдики, танқидчи бўлса керак, деб ўйлаб қолдим. Лекин бироздан сўнг у ўқиган китоблари ҳақида сўзлай бошлади, мен уни университет профессори экан, деган хулосага келдим. Исмини сўрадим.

“Барнаби”, деди у.

“Бу ном жуда машҳур бўлиб кетди”, дедим.

“Йўғ-е, нега энди?”

“Барнаби хоним ҳақида эшитмаганмисиз? Сизга ҳамюрт бўлади.”

“Газеталарда исмига кўзим тушган бўлиши мумкин. У аёлни танийсизми?”

“Ҳа, албатта. Барнаби хоним бутун ўтган мавсум давомида бир-биридан дабдабали ўтиришлар ташкил қилди. Таклиф қилганда бирортасидан қолмадим. Ҳамма борди. Биласизми, у жуда ажойиб аёл. Лондонга дам олиш учун келган экан. Лекин уюштирган ўтиришлари, қасам ичиб айтаманки, Лондондаги энг эсда қоларли ўтиришлардан бўлди.”

“Жуда бой бўлса керак-да?”

“Ҳа, жуда. Лекин муваффақиятларига сабаб пул эмас. Америкалик аёлларнинг аксарияти пулдор. Барнаби хонимнинг давраларда ўз ўрни борлигига сабаб бўлган асосий хусусият унинг феъл-атворидаги барқарорлик. У ҳеч қачон ўзини катта одам қилиб кўрсатишга уринмайди. Унда табиийлик бор. Ҳа, бебаҳо аёл. Барнаби хоним бошидан ўтказган воқеалар ҳақида эшитгандирсиз?”

Дўстим жилмайди.

“Барнаби хонимнинг Лондонда донғи кетган бўлиши мумкин. Лекин Америкада уни кўпчилик деярли танймайди.”

Мен ҳам жилмайдим.

“Майли, унда хоним ҳақида ўзим гапириб бераман. Барнаби хонимнинг эри маънавий томондан анча етук бўлса ҳам, кўриниши кўполроқ экан. Хонимнинг айтишича, эри баланд бўйли, девкелбат киши, хоҳласа, бир уриб ҳўкизни қулата оларкан. Уни Аризонада “Бехато урадиган Майк”, деб чақиришаркан.”

“Ё Худо! Нега?”

“Биласизми, кўп йиллар аввал ёшлигида у бир ўқ отиб иккита одамни ўлдирибди. Барнаби хонимнинг айтишича, у хатто ҳозир ҳам Серқоятоғларнинг ғарбида яшайдиган ҳар қандай эркақдан яхшироқ отаркан. Хонимнинг эри асли кончи бўлса-да, ўз вақтида чўпонлик қилган, ноқонуний қурол савдоси билан ҳам шуғулланган экан.”

“Ҳа, ҳақиқий ғарблик экан”, деди профессорим кесатгандек алфозда.

“Барнаби хонимнинг эри ҳақида гапириб берган ҳикоялари жуда қизиқ. Барча ўша ғаройиб одам билан бир марта бўлса ҳам гаплашишни истаган эди, бироқ Барнаби хонимнинг гапига қараганда, у ҳеч қачон ўзининг бепоён даштларини ташлаб, Лондонга келмас эмиш. Бир-икки йил аввал нефт конини топибди, ҳозир пулга кўмилиб ётган эмиш. Барнаби хоним эри билан бирга бошларидан кечирган саргузаштларини сўзлаганда, барча меҳмонлар гапларига маҳлиё бўлиб қолишади. Сочига оқ тушган, ўзи унча чиройли бўлмаса ҳам гўзал либосларни кийиб, қимматбаҳо марваридлар таққан бу аёлнинг бир вақтлар кончилар кийимини ювиб, уларга овқат тайёрлагани ҳақидаги ҳикоясини эшитганингизда завқланиб кетасиз. Барнаби хонимнинг шаҳзодалар, элчилар, ҳукумат аъзолари-ю, гертсоғлар билан бир столда қариндошлардек бемалол гурунглашиб ўтирганини кўриб, уч-тўрт йил аввал шу аёл етмишта кончига овқат пишириб юрганига одамнинг ишонгиси келмайди.”

“Хоним ўқиш ёки ёзишни биларканми?”

“Таклифномаларни, менинча, котибаси ёзган бўлса керак. Лекин ўзи саводсиз эмаслиги аниқ. Бир сафар менга ҳар куни кечқурун кончилар ухлашга кетганда ўзини бир соатдан китоб ўқишга мажбур қилганини гапириб берганди.”

“Ажойиб!”

“Лекин Бехато урадиган Майк бойиб, чекларга имзо чекишга тўғри келгандагина исмини ёзишни ўрганган.”

Тепаликдаги меҳмонхонамизга чиқдик ва хайрлашишдан аввал эртанги кунни бирга ўтказишга келишиб олдик. Кейинги кунни ҳам чўмилиш, китоб ўқиш, овқатланиш, ухлаш билан маза қилиб ўтказиб, кечки овқатни ҳам бирга қилдик. Эртаси куни эрталаб, айвондаги нонуштадан сўнг, Барнабига китобларини кўрсатиш ҳақидаги ваъдасини эслатдим.

“Қани, юринг-чи.”

У билан бирга ётоқхонасига кирдик. Хизматчи Жузеппе Барнабининг ўрнини тартибга келтираётган экан. Хонада кўзим тушган биринчи нарса — донғи кетган ўша Барнаби хонимнинг бежирим рамкага солиб қўйилган сурати бўлди. Дўстим ҳам суратга қаради ва бирдан ранги оқарди.

“Есинг жойидами, Жузеппе? Нега бу суратни жавонимдан олдинг? Жин урсин, нимага расмни жавонга солиб қўйганимни биласанми ўзи?”

“Билмабман, сенёр. Сенёраларини столда кўриш сенёрга ёқади деб ўйлабман.”

Донг қотиб қолдим.

“Барнаби хоним сизнинг хотинингизми?”, деб бақириб юборибман.

“Ҳа.”

“Ей Худо, сиз Бехато урадиган Майкмисиз?”

“Ўхшамайманми?”

Кулиб юбордим.

“Тўғриси айтсам, ўхшамайсиз.”

Қўлига қараган эдим, Барнаби синиққина жилмайиб уларни яширди.

“Йўқ, сер, мен ҳеч қачон бир мушт уриб ҳўкизни ўлдирмаганман.”

Уч-тўрт сония бир-биримизга тикилганча туриб қолдик.

“Хотиним мени кечирмайди энди”, ух тортди Барнаби. “У исмимни ўзгартиришим лозимлигини айтганди, унамаганимдан кейин роса жаҳли чиқувди. Охири вой бўлади, деганди. Мен бўлса уч ой Поситанода беркинишнинг ўзи кифоя, деб гапига қулоқ солмагандим.” У негадир жимиб қолди. “Мана энди тасодифан воқиф бўлганингиз бу сирни ҳеч кимга айтманг, деб сизга илтимос қилишдан бошқа иложим йўқ.”

“Қўрқманг, керак бўлса, нариги дунёда ҳам сирингизни ошкор этмайман. Лекин, тўғриси айтсам, ҳеч тушунмаяпман.”

“Аслида, касбим ўқитувчилик, ўттиз йилдан бери хотиним билан бирга Пенсилванияда яшардик. Билмадим, балки мен сизда бетартиб одамга ўхшаб таассурот қолдиргандирман, аммо шуни айтишим керакки, Барнаби хоним мен билган аёллар орасида энг маданиятлиси. Хуллас, амакиваччасининг вафотидан сўнг хотинимга жуда катта бойлик мерос тегди. Хотиним жуда-жуда бой аёл. У доим инглиз адабиётини ўқийди. Шунинг учун унинг энг катта орзуси — Лондондаги юқори табақа вакиллари даврасига қўшилиш, Лондон мавсуми давомида базмлар ташкил қилиш ва китоблардан бу ҳақда ўқиганларини рўёбга чиқариш бўлди. Албатта, пул уники эди. Хотинимнинг бундай истаклари менга унча ёқмас ва орзуларига етиши учун имконияти борлигидан хурсанд бўлдим. Шундай қилиб, ўтган йили апрелда Англияга қараб йўлга тушдик. Буни қарангки, Ҳерефорд гертсоги ва гертсогиняси ҳам биз билан бир кемада кетишаётган экан. Йўлга чиққан вақтимизда мен касал эдим, шу сабабли каютамдан чиқа олмадим. Барнаби хоним эса хоҳлаган ишини қилиш имкониятига эга бўлди. Унинг шезлонги гертсогиняники билан ёнма-ён жойлашган экан. Хотиним ҳазил-мутойибага жуда уста. У ўша гертсогиня билан суҳбатлашган ва унга битта воқеани айтиб берган. Ҳикоя янада қизиқарли чиқиши учун бу нарса ўзимнинг бошимдан ўтган, деб айтган. Бу дарров натижа бериб, гертсогиня яна бирор нарса гапириб беришини илтимос қилган. Шунда хотиним яна бир уйдирмани ўйлаб топган. Хуллас, йигирма тўрт соатдан сўнг хотиним гертсог ва гертсогиня

билан ака-укалардек апоқ-чапоқ бўлиб кетди. Ора-орада каютамга келиб эришган муваффақиятларини айтиб берарди. Ўзим ҳам бу ишга қизиқиб қолдим. Қиладиган юмушим йўқ эди. Кутубхонадан Брет-Гарт асарларини келтиртириб, хотинимга ҳар хил саргузаштларни ўргатиб турдим”.

Беихтиёр пешонамга урдим: “Биз бўлсак, Барнаби хонимни Брет-Гартга қиёслаб мақтардик.” “Саёҳат охирида каютамдан чиқаман-у хотинимнинг дўстларига аёлим билан уларни шунча вақтдан бери қандай қилиб алдаб келаётганимизни айтиб бераман, уларнинг донг қотиб қолишганини кўриб роса куламан, деб ўйлардим. Лекин рафиқамни билмас эканман. Эртаси куни, Саутгемптонга етиб қолганимизда, Барнаби хоним Ҳерефорд гертсоги унинг шарафига зиёфат бераётганини айтди. Гертсогиня хотинимни казо-казоларга таништираман, деб интиқ экан. Албатта, бундай имконият мингтадан битта одамга насиб этади. Мен эса ҳаммасини расво қилишим мумкин эди. Хотиним гапириб берган воқеаларида мени умуман бошқача тасвирлаганини айтди. У пайтда ҳали Барнаби хоним мени аллақачон Бехато урувчи Майкка айлантириб қўйганини билмасдим. Лекин кемада эканлигим эсидан чиқиб, кўп нарсалар тўқиганини кўнглим сеза бошлаганди. Қисқаси, у мавқеини мустаҳкамлаб олгунича бир-икки ҳафта Парижда яшаб туришимни илтимос қилди. Рози бўлдим. Лондондаги зиёфатларга боришдан кўра Сорбоннада озгина бўлса ҳам ишлаш мен учун минг марта яхши эди. Шундай қилиб уни Саутгемптонда қолдириб Парижга кетдим. Ўн кун ўтгач, Барнаби хоним орқамдан етиб келди. Орзу қилганидан ҳам катта муваффақиятларга эришганини, бошидан кечираётганлари ўқиган романларидаги воқеалардан минг марта яхшилигини, лекин танишлари мени кўриб қолишса ҳаммаси тугаши мумкинлигини айтди.

Жуда яхши, дедим мен, ундай бўлса Парижда яшайвераман. Унга бу фикр ёқмади, менинг шунчалик яқин жойдалигим ва номимни билган биронтасини учратиб қолишимдан кўрқиб тинч юролмаслигини айтди. Вена ёки Римга кетсам-чи, дедим. Бу ҳам ёқмагач, мана шу жойга келдим ва шу ерда жиноятчига ўхшаб узундан-узоқ уч ойдан бери беркиниб ётибман.”

“Чап ва ўнг қўлингизда револверлардан бирваракайига отиб иккита қиморвозни ўлдирганингиз ҳам ёлғон экан-да!”

“Оғайни, мен ҳеч қачон қўлимга қурол олмаганман.”

“Мексикалик қароқчиларнинг чайлангизга ҳужуми-чи? Ўшанда хотинингиз милтиқларни ўқлаб турган экан, сиз бўлса то ҳукумат қўшини ёрдамга етиб келгунча уч кун ҳужумни қайтариб тургансиз. Бу ҳам ёлғонми?”

Барнаби жилмайган бўлди.

“Бунисини ўзим ҳам эшитмаган эканман. Ҳаддан ошириб юборган-а.”

“Нималар деяпсиз? Булар худди Ёввойи Фарб ҳақидаги саргузашт филмлардек бизларга ёққан.”

“Хотиним ғояни ҳам ўша ердан олган бўлса керак.”

“Лекин киртоғора-чи? Кончилар кийимини ювиши, яна аллабалолар. Хотинингиз бу воқеани гапириб, бизларни қанчалик кулдирганини сиз билмайсиз. Ахир, Барнаби хоним Лондонга киртоғорада сузиб келган эди-ку!”

Кулиб юборди.

“Ҳа, Барнаби хоним ҳаммамизни бошлаб лақиллатибди.”

“Мени ҳам роса алдаган”, деди Барнаби.

“Рафиқангиз ажойиб аёл. Ундан қанча фахрлансангиз шунча оз. Доим уни бебаҳо аёл, дердим. У ҳар бир инглиздаги саргузашт-у уйдирмаларга бўлган эҳтиёжни ўз вақтида пайқай олди ва бизга айнан ўзимиз хоҳлаган нарсани берди. Ёлғонларини бутун дунёни беришса ҳам ошкор қилмасдим.”

“Сўзларингиз учун раҳмат, сер. Ҳақиқатан ҳам Лондон ажойиб мезбонга эга бўлди. Мен эса бебаҳо хонимдан айрилдим, шекилли.”

“Бехато урадиган Майк учун бирдан-бир макон, бу — Ёввойи Фарб. Азизим Барнаби, сизнинг

йўлингиз битта: беркинишни давом эттиринг.”
“Маслаҳатингиз учун катта раҳмат”, кесатди Барнаби.

НОНУШТА

Мен уни театрда учратиб қолдим, имлаётганини кўриб, танаффус пайтида ёнига бориб ўтирдим. У билан охирги марта кўришганимга ҳам анча бўлганди, агар исмини айтиб чақиришмаганида, ўйлайманки, уни танимаган бўлардим. У менга синчковлик билан мурожаат қилди:

«Ҳа, биринчи марта учрашганимизга ҳам кўп йил бўлди. Вақт қандай тез ўтади-я! Ҳечам ўзгармабсан. Сен билан биринчи марта учрашганим эсингдами? Мени нонуштага таклиф қилгандинг.»

Есимдами?...

Бу йигирма йил бурун бўлганди. Мен Парижда яшардим. Лотин кварталида¹ кичкина бошпанам бор эди ва ишлаб топган пулимга тирикчилигим аранг ўтарди. Хоним менинг китобимни ўқиб чиқди ва менга бу ҳақда хат ёзиб юборди. Мен унга миннатдорлик билдирдим ва кўп ўтмай ундан яна бир хат олдим. Хатда унинг Париждан ўтаётгани, мен билан учрашиш нияти борлиги ёзилганди. Лекин вақти чегараланган, фақат келаси пайшанба куни бўш бўларди. У мендан Фое́тсда оддийгина нонушта беришимни сўраганди.

Фое́тс франтсуз сенаторлари овқатланадиган жой бўлиб, ҳамёним кўтармаганидан у ерга боришни ҳатто хаёлимга келтирмаган эдим. Лекин менга хушомад қилдилар, мен эса аёл кишига «йўқ» дейиш учун ҳали жуда ёшлиқ қилардим. Ой охиригача тирикчилигим учун саксон франким қолганди, холос. Оддийгина нонушта эса ўн беш франкдан ошмасди. Агар кейинги икки ҳафта нафсимни кофедан тийсам, ишим жойида бўларди.

Уни Фое́тсда, пайшанба куни, ўн икки яримда, кутишимни ёзиб юбордим.

Хоним мен ўйлагандек ёш эмасди. Аф-ангори унча кўримли эмас, ўзи ҳийла савлатли кўринар эди. У ҳақиқатан ҳам қирқ ёшларда

Еди, оппоқ дона-дона тишлари менга одатдагидан кўпдай туюлди. У сергап аёл эди. Мен эса мулойим-қобил тингловчи бўлишга тайёр бўлиб турдим. Чунки, афтидан, у мен ҳақимда гапирмоқчи эди. Таомномани келтиришганда ҳайрон қолдим, чунки нархлар мен чамалагандан анча юқори эди. Лекин хоним мени тинчлантирди.

«Мен нонуштага ҳеч қачон овқат емайман», деди у.

«Қўйсангиз-чи!» дедим ўзимни ҳимматли кўрсатишга уриниб.

«Фақат битта овқат ейман. Менингча, бизнинг замонамизда одамлар жуда кўп овқат ейишади. Имкони бўлса, озгина балиқ... Қизиқ, уларда лосос гўшти бормикан?»

Йўқ, бу пайтда лосос ови мавсумига ҳали эрта эди, бу таомномада ҳам йўқ эди, лекин мен офитсиантдан бирорта бордир, деб сўрадим. Ҳа, уларда битта ажойиб лосос бор экан. Мен уни меҳмоним учун буюртдим. Офитсиант: «Овқат тайёр бўлгунча бирор нима ейсизми», деб сўради.

«Йўқ, - деди хоним. - Мен фақат битта таом ейман. Агар сизда озгина увилдириқ топилса, майли. Мен ҳеч қачон увилдириққа «йўқ» демайман».

Юрагим «шув» этиб кетди. Увилдириқни ҳамёним кўтармаслигини бидардим, лекин хонимга буни айта олмасдим. Офитсиантга ҳарна қилиб бўлса-да увилдириқ келтиришни буюрдим. Ўзим учун таомномадаги энг арзон таомни танлидим. Бу қўй гўшtidан тайёрланган котлет эди.

«Менингча, сиз гўштни жуда яхши кўрсангиз керак, - деди у. - Билмайман, котлетдай қувватли таомларни егач, ишга қандай киришаркансиз. Мен ҳеч қачон ошқозонимни қийнамайман.» Сўнгра ичимликдан гап очилди.

«Мен нонушта пайти ҳеч қачон ҳеч нарса ичмайман», деди у.

«Мен ҳам», дарҳол жавоб бердим мен.

«Оқ винодан ташқари». У гуё мен гапирмагандек сўзини давом эттирди: «Бу франтсуз оқ винолари шундай кучсизки. Бу винолар овқатни ҳазм қилдиришда жуда яхши».

«Нимани хоҳлайсиз?», сўрадим ундан.

«Шифокорим менга шампан виносидан бошқа ҳеч нарса ичишга рухсат бермайди».

Афтидан, рангим озгина оқарди. Мен бир шиша буюрдим. Ўзимни хотиржам тутиб, шифокорим менга шампан виносини ичишни мутлақо тақиқлаганини айтдим.

«Ундай бўлса, сиз нима ичмоқчисиз?»

«Сув»

У увилдириқ ва лосос гўштини еб бўлди. Кейин яйраб санъат, адабиёт, мсиқа ҳақида гапирди. Мен эса ҳисоб-китоб бўйича қанча тўлашим ҳақида ўйлардим. Қўй гўшtidан тайёрланган котлетим тугаганида у деди:

«Кўриб турибман, сиз нонуштага қувватли таомларни тўйиб ейишга одатланиб қолгансиз. Бу нотўғри, албатта. Нима учун менга таассуб қилиб фақат битта таом билан қаноатланмайсиз? Аминманки, шундай қилсангиз ўзингизни жуда яхши сезасиз.»

Офитсиант қўлида таомнома билан яна келганда, «Мен фақат битта таом емоқчиман», дедим. Хоним унинг нари кетишини ишора қилди.

«Йўқ, йўқ, мен нонуштага ҳеч қачон ҳеч нарса емайман. Фақат енгилгина тамадди қиламан, бундан ортиғини хоҳламайман. Мен ҳеч нарса ея олмайман, лекин агар уларда бирорта бундайроқ сарсабил бўлганда эди. Сарсабилдан бирорта емай Париждан кетсам афсусланган бўлардим.»

Юрагим шув этиб кетди. Мен сарсабилни дўконларда кўргандим ва ҳаддан ташқари қимматлигини билардим. Уларга кўзим тушса, кўпинча сўлагим оқарди.

«Хонимнинг билгилари келаётир, сизда сарсабилдан бирорта топилармикан?», сўрадим офитсиантдан.

Мен «йўқ» дейди деб умидландим. Унинг кенг юзига мамнун табассум ёйилди ва у мени шунақа катта, шунақа чиройли, шунақа юмшоқ сарсабиллар борлигига ишонтира кетдики, ханг-манг бўлиб қолдим.

«Мен зиғирчаям оч эмасман, - хўрсиниб деди меҳмоним, - лекин, модомики сиз қаттиқ туриб олган экансиз, сазангиз ўлмасин, сарсабил ейишга эътироз билдирмайман.»

Мен сарсабил буюрдим.

«Сиз ҳам емоқчимисиз?»

«Йўқ, мен ҳеч қачон сарсабил емайман.»

«Биламан, уни ёқтирмайдиган одамлар ҳам бор.»

Биз сарсабил тайёр бўлгунча кутдик. Мени ваҳима босди.

Гап ойнинг охиригача қанча пулим қолишидамас, ҳозир овқатга тўлашга етиш-етмаслигида эди. Мабодо ўн франкча етмаса, меҳмонимдан қарз сўрашга тўғри келса, жуда ёмон бўларди.

Бунга қурбим етмасди. Мен қанча пулим борлигини аниқ билардим ва агар тўлашга пулим етмаса, қўлимни чўнтагимга тиқиб, туйқусдан ваҳима солиб бақариб, ирғиб ўрнимдан тураман, пулимни ўғирлашибди, дейман деган қарорга келдим. Ундан ҳам овқат ҳақини тўлашга етарли пул чиқмаса, у ҳолда соатимни қолдириб, кейинроқ қайтиб келиб тўлайман, дейишдан бошқа илож қолмасди.

Хуллас, сарсабилни келтиришди. Улар жуда катта ва иштаҳани қўзғатадиган даражада эди.

Қиздирилган ёғ ҳиди димоғимни қитиқлади. Хоним уларни қандай қилиб жиғилдонидан ўтказаетганини кузатдим ва одатдагидек хушмуомалалик билан Болконда дараматургиянинг аҳволи ҳақида гап очдим. Ниҳоят у тугатди.

«Қаҳвами?» деб сўрадим.

«Ҳа, фақат музқаймоқ билан қаҳва», жавоб берди у.

Менга энди барибир эди, мен ўзимга қаҳва ва унга музқаймоқ билан қаҳва буюрдим.

«Сиз биласиз, мен бир нарсага аминманки, - деди у музқаймоқни еб бўлиб, - икковмиздан биримиз овқатга муносабатни ўзгартиришимиз керак, биримиз эса жиндек кўпроқ ейишимиз ҳам мумкин.»

«Сиз ҳали ҳам очмисиз?» аранг сўрадим мен.

«О, йўқ, мен оч эмасман: кўриб турибсиз, мен нонуштага ҳеч нарса емайман. Эрталаб бир пиёла қаҳва ичаман, кейин тушлик, лекин ҳеч қачон нонуштага биттадан ортиқ таом емайман. Мен сизни гапираётган эдим.»

«О, тушуниб турибман!»

Кейин хунук воқеа юз берди. Биз қаҳвани кутиб турган пайтда, юзида сохта табассум билан катта-катта шафтоли тўла саватни кўтариб бош офитсиант олдимизга келди. Бу пайт шафтоли пишадиган мавсум эмас эди. Уларнинг нархи биргина яратганнинг ўзига аён. Мен ҳам билдим, бироқ сал кейинроқ, баҳонасида, у гапини давом эттира туриб паришонлик билан шафтоли олди.

«Биласизми, сиз қорнингизни гўшт билан тўйдириб олдингиз, энди ҳеч нима ея олмайсиз. Мен озгина овқат тановул қилдим, шунинг учун шафтоли еб маза қиламан.»

Тўлашим керак бўлган ҳисоб айтишди. Тўлаётганимда чўнтагимдаги пулим базур етишини кўрдим. Унинг кўзлари бир лаҳза мен офитсиантга берган уч франкка қадалди ва билдимки, у мени ўтакетган хасис одам, деб ўйлади. Бироқ ресторандан чиққан пайтимизда ҳали олдимда бутун бошли бир ой бор, чўнтагимда эса бир пенни ҳам йўқ эди.

«Мендан ўрнак олинг, - деди у биз қўл сиқишаётганимизда, - ва ҳеч қачон нонуштага биттадан кўп овқат еманг.»

«Мен бундан ҳам яхшироқ қиламан, - жавоб бердим мен. - Бугун тушликка ҳеч нарса емайман.»

«Қизиқчи, хурсандчилик билан ҳайқирди у, файтунга ирғиб чиқиб. - Сиз ҳақиқий қизиқчисиз!»
Ниҳоят мен ўчимни олдим.

---

*21 стоне = 133,3кг. /стоне- инглиз оғирлик ўлчови - 6,33кг

ЛУИЗА

Луиза нега мени ўзига яқин олганига сира ақлим етмайди. У мени ёмон кўрарди. Имкон бўлди дегунча ортимдан хунук гапларни гапиришини сезиб юрардим. Ёқтирмаслигини очик айтмасанда, пичинглари-ю, хўрсинишларидан, чиройли қўлларини силкитишларидан ҳам буни тушуниб олиш қийин эмасди. Бир-биримизни йигирма беш йилдан бери яқиндан билардик. Лекин бу нарсанинг Луиза учун ҳеч қандай аҳамияти йўқ эди. У мени қўпол, сурбет ва шафқатсиз одам, деб ҳисобларди. Шунақа ёмон кўраркан, нега мени ҳоли-жонимга қўймайди, бошим қотарди. Дам-бадам нонушта ёки тушликка чақирар, дам олиш кунлари шаҳар ташқарисидаги уйига ҳам йилига бир неча марта таклиф қиларди. Эҳтимол, ёлғиз менгина унинг ниқоб остидаги ҳақиқий башарасини кўришга қодирлигимни Луиза билгандир. Мен ҳам эртами, кечми, юзимга шунақа ниқоб кийишимга умид қилгандир.

Луизани қизлик пайтиданок билардим. Ўша пайтлари у катта-катта кўзлари маъюс боқувчи нимжонгина қиз эди. Ота-онаси Луизани ҳаддан зиёд яхши кўришар, еру кўкка ишонишмасди. Бунга Луизанинг дардчиллиги ҳам сабаб эди. Билишимча, Луиза болалигида қизилча касалига чалиниб, юраги заифлашиб қолган, энди у ўзини ҳар томонлама асраб-авайлаб яшашга мажбур эди.

Том Метленд унинг қўлини сўраганида, қизнинг ота-онаси қўрқиб кетишди. Улар Луизанинг бу аҳволда эрга тегишга умуман ярамаслигини билишарди. Лекин улар бойлар тоифасидан эмасдилар. Том Метленд эса бадавлат одам эди. У, Луиза хоҳласа, осмондаги ойни ҳам олиб беришга ваъда берди ва охир-оқибат улар қизларини Том Метленднинг қўлига ишониб топширишди. Том қорувли, кучли ва келишган йигит бўлиши билан бирга, яхшигина спортчи ҳам эди. У Луизани жонидан ортиқ яхши кўрарди. Юраги хаста севгилисидан яқин-орада жудо бўлишини биларди, Луиза қолган санокли йилларини бахтли ўтказиши учун қўлидан келган ҳамма нарсани қилишга ҳамиша тайёр эди.

У илгаридан қойилмақом қилиб бажариб юрган спорт машқ-ларидан ҳам воз кечди. Йўқ, Луиза шундай бўлишини хоҳлагани учун эмас, бирор ёққа кетмоқчи бўлиб турган пайтида ҳар гал Луизанинг юраги санчиб қолгани учун машқлардан воз кечди. Жанжаллашиб қолишган вақтларида Луиза энг яхши хотин қиёфасига кириб, дарров Томга ён босарди. Кейин Луизанинг юраги безовта қилар ва у бир ҳафта мусичаи беозор бўлиб, тўшакка михланиб ётарди. Шундай пайтларда Том хотинига қаттиқ гапиришга юраги бетламасди.

Бир сафар Луиза ўзи жудаям хоҳлаб сайрга чиқиб яёв саккиз мил йўл юрганини кўриб, Том Метленд-га Луизанинг соғлиги унча-мунча аёлларникидан яхши эканлигини айтдим. Том бошини чайқаб, хўрсинди:

“Йўқ, Луиза аслида жудаям заиф. У дунёдаги энг яхши юрак мутахассислари кўригидан ўтди. Ҳаммаси Луизанинг санокли кунлари қолганини айтди. Метин иродаси борлиги учун ҳам ҳозир ўзини шундай тутаяпти”.

Том гапларимни Луизага айт-ди.

“Бунинг азобини эртага кўраман”, деди Луиза менга қараб “ух” тортаркан: “Яна ўлим билан юзма-юз бўламан”.

“Баъзида менга сизда ҳеч қанақа касаллик йўқдай туюлади”, дедим секингина.

Гаштли ўтган меҳмондорчиликларда Луиза эрталабки бешларгача рақс тушиб чарчамаганини, бефайз ўтиришларда эса мазаси қочиб, Том уни уйига вақтли олиб кетганини бир неча марта кўргандим. Менга қараб синиққина кулиб қўйган бўлса-да, бояги гапим Луизага ёқмаганини сездим. Катта-катта кўк кўзларидан кайфи қочганлиги билиниб турарди.

“Мен сизни хурсанд қилиш учун ўлаётганим йўқ”, деди у.

Луиза эридан ҳам кўпроқ яшади. Бир куни улар елканли қа-йиқда сайр қилиб қайтишганидан кейин Том қаттиқ шамоллаб қолиб жон таслим этди. Луизани иситиш учун уни уйдаги бор

гиламу кўрпалар билан ўраб қўйишга тўғри келди. Том Луизага катта бисот ва бир қиз қолдириб кетди. Луиза тасалли топмайдиган бир аҳволга тушиб қолди. Хаста юраги билан бу кулфатни кўтара олганига ақл бовар қилмасди. Бечора Том Метлендни тупроққа қўйишда Луизанинг дўстлари унга далда бўлдилар. Улар онасидан ҳам ажралиб етим бўлиб қолиши мумкин бўлган Луизанинг қизи Ирисга чиндан қайғура бошлаган эдилар. Шу боис, Луизанинг теварагида гирдикапалак бўлишарди. Дўстлари Луизанинг қўлини совуқ сувга урдирмади, уни турли ташвишлардан холи қилиш учун ҳар қандай нарсага тайёр эканликларини билдиришди. Дарҳақиқат, уларга иш ҳам топилди, чунки Луиза бирор оғирроқ ёки ёқмайдиган юмуш қилмоқчи бўлса, юраги санчиб, бир ўлиб-бир тирилди. “Агар биров менга кўз-қулоқ бўлиб турмаса, ўлишим аниқ” дерди Луиза. Шу аҳволида қизалоғи Ирисни қандай катта қилишига ақли етмасди. “Нега яна эрга тегмайсиз?”, деб сўрашарди дўстлари. “Оҳ, бу юрагим билан эрга тегиш ҳақида ўйлашга ҳам ботинолмайман”, дерди Луиза.

Лекин Томнинг ўлиmidан ке-йин бир йил ўтгач, Луиза қўлини сўраган Жорж Хобҳаузга розилик берди. Жорж келишган ва анчагина бадавлат одам эди. Бу нимжон аёлни паноҳига олишига розилик беришганида, Жорждан бахтиёр одамни кўрмадим.

“Мен сизни кўп қийнамайман”, дерди Луиза. Жорж шуҳратпараст ҳарбийлардан эди. Лекин ишини ташлаб қўйди. Луизанинг соғлиғи ёмонлашиб қишни Монте Карло, ёзни эса Дювилда ўтказишга мажбур бўлди. Жорж уч-тўрт кунлик умри қолган хотинини қўлидан келгунча хурсанд қилишга аҳд этди.

“Ҳаётим тугаб бораяпти”, дерди Луиза: “Тинчгина ўлишга ҳаракат қиламан”.

Кейинги икки-уч йил мобайнида Луиза хаста юрак билан чиройли кийиниб, энг қизғин базм-ларга боришни, дўржи-дўржи пул тикиб қимор ўйнашни, баланд бўйли, чиройли йигитлар билан рақс тушишни ва ҳатто уларга ноз-карашма қилишни ҳам эплади. Луизанинг биринчи эридаги матонат Жорж Хобҳаузда йўқ эди ва у Луизанинг иккинчи эри сифатида зиммасидаги ташвишлардан зерикиб, ора-сира ичиб юришга мажбур бўлди. Албатта, Жорж ароққа муккасидан кетганида бу қилиқ Луизага ёқмасди. Аммо (Луизанинг бахтига) уруш бошланди. Жорж заҳирадан ўз полкига қайтиб, уч ойдан кейин ҳалок бўлди. Бу зарба Луизани эсанкиратиб қўйди. Лекин шундай мусибатдан кейин ҳам у ғам-ғуссага йўл бермаслиги лозимлигини ҳис қиларди. Агар ўша пайтда юраги хуруж этганда ҳеч ким бу ҳақда хабар топмаган бўларди. Ўзини чалғитиш учун Луиза Монте Карлодаги вилласини оёққа тураётган офитсерларга мўлжалланган шифохонага айлантирди. Дўстлари унга бу ташвиш оғирлик қилишини айтишди.

“Бу иш мени ўлдириши аниқ”, деди у: “Биламан. Лекин бунинг нима аҳамияти бор? Бош-қаларга ёрдам беришим керак”.

Луиза ўлмади. Қайтага аввалгидан ҳам яшнаб кетди. Унинг шифохонасига тенг келадиган касалхона бутун Франтсияда йўқ эди. Уни тасодифан Парижда учратиб қолдим. Ресторанда новча ва жуда келишган ёш франтсуз билан тушлик қилаётган экан. “Бу ерда шифохонага алоқадор ишлар бўйича юрибман”, деб тушунтирди у. Луиза касалхонадаги офитсерлар унга маҳлиё эканлиги ҳақида гапирди. Улар Луизанинг касали оғирлигини тушунишаркан ва унга ҳеч қандай юмуш қолдиришмаскан. Гўё улар Луизага эридек ғамхўрлик қилишаркан. Луиза хўрсинди.

“Бечора Жорж, шу юрагим билан ундан кўп яшашимни ким ҳам ўйлабди дейсиз?”

“Еҳ, бечора Том,” дедим мен.

Нега бу гапим унга ёқмаганини тушунмайман. У менга синиққина жилмайди, кўзлари ёшга тўлди.

“Доим ўлимимни кутаётгандек гапирасиз...”

“Айтмоқчи, юрагингиз анча соғайиб қолибди, деб эшитдим?”

“Юрагим ҳеч қачон соғаймайди. Бугун эрталаб шифокор кўригига бордим. Ўлишга тайёр бўлиб туришимни маслаҳат берди”.

“Йўғ-е, бунга йигирма йилдан бери тайёрланасиз-у?”

Уруш тугагандан кейин Луиза Лондонга кўчиб ўтди. Энди ёши қирқдан ошиб қолган, аввалгидек озғин ва нимжон, кўзлари катта-катта, юзлари рангпар аёл бўлса ҳам, йигирма бешдан ошмагандек кўринарди. Мактабни тугатиб, бўйга етиб қолган Ирис эса у билан бирга яшай бошлаганди.

“У менга қарайди”, дерди Луиза: “Турган гап, мендек қари ногирон билан яшаш унга қийин бўлади. Лекин бу бир-икки кун давом этадиган нарса. Ириснинг йўқ демаслиги аниқ”. Ирис жуда яхши қиз эди. Уни, онасининг соғлиғи ёмонлигини мунтазам уқтириб, вояга етказишганди. Бола бўлиб у бирор марта ҳам тўполон қилмаган эди. Онасини ёлғиз қолдириш мумкин эмаслигини доим ёдида сақларди. Мана энди Луиза қизига: “Ҳаммининг жонига теккан кекса аёл учун ўзингни бағишлашингга чидай олмайман”, деб қанча гапирмасин, у бу гапларга қулоқ солмади.

Луиза “ух” тортиб, қизига фарзандлик бурчини адо этишга рухсат берди.

“Боламга менга ғамхўрлик қилиш ёқади”, деди у.

“Дўстлари билан бирга юргани яхшимасми?”, деб сўрадим.

“Е, буни унга доим айтаман. Дўстларинг билан ўйнаб-кулиб юр, деб ҳеч кўндирилмадим.

Тепада худо бор, бировнинг мени деб ҳузур-ҳаловатини йўқотишини ҳеч қачон хоҳламаганман”.

Мен бу гапларни Ирисга айт-ганимда, у шундай деди: “Бечора ойижоним, менинг дўстларим билан бирга бўлишимни, ўтиришларга боришимни хоҳлайди, энди бирор жойга бораман деб турганимда юраклари санчиб қолади, шунинг учун уйда қолганим яхши”.

Лекин кўп ўтмай Ирис бир йигитга кўнгил қўйди. Ёш дўстим, бамаъни бир йигит унинг қўлини сўради ва қиз рози бўлди. Ирисни жуда яхши кўрардим. Ниҳоят ўзи учун ҳам яшаркан-да, деб қувондим. Лекин бир куни ўша йигит тушкун бир аҳволда олдимга келиб, тўй қолдирилганини айт-ди. Ирис онасини ташлаб кетолмаскан. Бу менинг ишим бўлмаса ҳам, баҳона топиб, Луизаникига бордим. Чой ичиб ўтирган пайтида дўстлари келиб қолса, у доим хурсанд бўларди.

“Ирис эрга тегмаскан, деб эшитдим?”, дедим муддаога ўтиб.

“Билмайман. Мен хоҳлаганим билан у эрга тегмайди... Мени ўйламай эрга тегавер, деб тиз чўкиб илтимос қилсам ҳам, “Сизни ташлаб кетолмайман”, деяпти”.

“Қизингизга жабр қилмаяпсизми?”

“Балки. Лекин бу бир-икки ой давом этади. Бунинг устига мен “Ўз ҳаётидан воз кечиб, менга қарасин”, деяётганим йўқ-ку”.

“Азизим Луиза. Бир-икки ой деб, иккита эрингизни кўмдингиз. Тўғри, нимага энди яна уч-тўрттасини нариги дунёга жўнатмаслигингиз керак!”

“Биламан! Мен ҳақимда нима деб ўйлаб юрганингизни. Юрагимнинг касал эканига ҳеч қачон ишонмагансиз, шундайми?”

Луизанинг кўзига тик қарадим.

“Тўппа-тўғри. Сиз йигирма беш йил ҳаммани лақиллатдингиз. Сиз дунёдаги энг худбин, энг қабиҳ аёлсиз. Анови иккита бадбахт эркакнинг умрига зомин бўлдингиз. Энди бўлса қизингизни ҳам шу кўйга солмоқчисиз”.

Агар ўша пайт Луизанинг юраги тўхтаб қолганда ҳайрон бўлмасдим. Унинг қуюшқондан чиқиб кетишини кутгандим. У эса менга қараб мулоийим жилмайди.

“Бечора дўстим, яқин кунларда бу гапларни менга айтганингиздан шундай афсусланасизки...”

“Энди Ирис ўша болага эрга тегмайдими?”

“Ерга тег”, деб қизимдан илтимос қилдим. Мени ташлаб кетса, ўлишимни биламан. Майли.

Барибир, ҳамма мени ёмон кўради. Одамларга ортиқча юкман...”

“Ташлаб кетсанг — ўламан”, деб унга айтдингизми?”

“У мени шунга мажбур қилди”.

“Ўзингиз бирор иш қилишни хоҳламасангиз, ҳеч ким сизни мажбурлай олмайди”.

“Хоҳласа, ўша йигитга эртагаёқ эрга чиқсин. Шу нарса мени ўлдирса, ўлдира қолсин”.

“Келинг, бир таваккал қилиб кўрайлик, майлими?”

“Менга озгина бўлсаям раҳмингиз келмаяптими?”

“Шунақа томошалар кўрсатгансизки, сизга раҳмим келиши қийин”, дедим мен.

Луизанинг оппоқ юзларига ранг югурди. Луиза кулди, лекин кўзлари ғазаб билан қатъий боқарди.

“Ириснинг тўйи шу ойда бўлади”, деди у: “Агар менга бирор нарса бўлса сиз ҳам, Ирис ҳам ўзингизни кечира олмассиз, деб умид қиламан”.

Луиза сўзида турди. Тўй вақти белгиланди. Катта сеп буюрилди ва таклифномалар тарқатилди.

Ирис ва йигит жуда хурсанд бўлишди. Тўй куни эрталаб соат ўнда, Луизанинг, ўша ёвуз аёлнинг юраги яна бир марта қаттиқ хуруж қилди ва у ўлди. Луиза ўзини ўлдирган қизи Ирисни кечириб, астагина жон берди.

ҚОЧҚИНЛИК ПОЁНИ

Капитан билан қўл сиқишимдим, у омад тилади. Кейин йўловчиларга лиқ тўла пастки палубага тушиб, туртина-суртина нарвонгача етиб олдим. Кема бортига қарасам, юкларимни аллақачон чиқаришибди. Ҳамма ёқда қўлларини силкитиб, алланималар ҳақида гап сотишаётган шу ерлик одамлар. Менга ҳам жой топилди. Қирғоқдан уч милча узоқлашганимизда салқин шамол эса бошлаганди. Шаҳарга яқинлашганимизда кўплаб какос дарахтлари-ю, улар орасидан кўриниб турган кулранг томларга кўзим тушди. Инглизчани биладиган хитойлик: мана, бошқарувчининг тураржойи, деб айвонли оқ уйни кўрсатди. Бошқарувчининг хабари бўлмаса-да, мен айнан уникига қўнмоқчи эдим. Чўнтагимда унинг номига битилган тавсиянома бор эди.

Мени тушириб, чамадонларимни соҳилга қўйишганида бир муддат ўзимни яккаланиб қолгандек ҳис қилдим. Дунёнинг бир чеккасидаги жойга, Барнеонинг шимолий қирғоғидаги шаҳарчага келиб қолгандим. Ўзимни мутлақо бегона одамга таништиришим, улов келиб борар манзилимга жўнаб кетгунимча унинг кулбасида тунашим, ош-овқатига шерик бўлишимни айтиб, қўлига ташриф қоғозимни тутқазимизни кўз олдимга келтириб хижолат бўлаётгандим.

Бироқ ҳаммаси кўнгилдагидек бўлди. Айвонли уйга етиб, тавсияномани кўрсатганимда қаердандир ўша киши пайдо бўлди. Гавдали, юзлари қип-қизил, хушчақчақ одам экан. Юракдан чиқариб сўрашди. Қўлимни сиқиб, югурдак болага ичкилик опкел, деб бақирди. Бошқа бирига нарсаларимга қараб туришни буюрди. Узр сўрамоқчийдим, гапим оғзимда қолди. “Ей худо, оғайни сизни кўрганимдан қанчалик хурсанд эканимни тасаввур ҳам қилолмайсиз. Лекин мени шу ерда қолдириш учун бу гапларни гапиряпти, деб ўйламанг. Йўқ, сиздан миннатдорлигим учун шундай деяпман. Бу ерда хоҳлаганча яшашингиз мумкин. Истасангиз бир йил қолинг”.

Кулиб юбордим. У иш қочиб кетмайди, деб юмушларини бир четга қўйди-да, ўзини катта курсига ташлади. Сухбатлашдик, кейин ичдик, сўнг яна гап сотдик. Кечга яқин салқин тушганда, жунгли бўйлаб узоқ сайрга чиқдик. У ердан сувга тушган мушукдек ивиб қайтиб келдик. Сўнгра яхшилаб чўмилиб олдик-да, овқатландик. Жуда чарчаган эдим. Мезбоним туни билан тўхтовсиз гурунг беришга тайёр турган бўлса ҳам ухлашимга рухсат сўраб илтимос қилишга мажбур бўлдим.

“Майли фақат сизни хонангизга кузатиб, ҳаммаси жойидалигини кўриб оламан”.

Бу икки томони айвонли ва чивин ўтказмайдиган тўр билан ўралган катта каравот қўйилган кенг хона экан.

“Кароват анча қаттиқ, бўлаверадими?”

“Ҳа йўқ, бугун тошдай қотиб ухлайман”.

Мезбоним бир муддат кароватга қараб қолди.

“Бунда охири марта бир голландиялик ухлаганди. Битта кулгили воқеани айтиб берайми?”

Ўлгудай уйқум келаётганди. Лекин ҳарқалай у менга мезбон, қолаверса кулгили воқеани айтиб бермоқчи бўлсанг-у ҳеч қулоқ солмаса одамга оғир ботади.

“Ўша голланд ҳам сиз келган кемада қелганди. Идорамга кириб, уч-тўрт кун яшашга қаердан жой топсам бўлади, деб сўради. Агар боришга жойингиз бўлмаса меникида тура қолинг, дедим. Дарров рози бўлди. Юкларингизни опкелишга одам юборайми, деб сўрадим.

“Бори шу”, деди у.

Қора ялтироқ чамадончани узатди. “Жуда камбағал эканми”, деб ўйладим ичимда. Лекин бу ёғи энди менинг ишим эмасди, хуллас, унга уйимга бораверинг, ишимни тугатишим биланоқ мен ҳам етиб бораман, дедим. Шу гапларни айтиб турганимда хонанинг эшиги очилиб, ёрдамчим кирди. Голланд эшикка орқаси билан турганди, балки ёрдамчим эшикни қаттиқроқ очгандир. Нима бўлганда ҳам голланд бақириб юбориб, икки қадамча жойга сакради-да, револьверини чиқарди.

“Нима қиялпсиз, жин урсин?”, дедим мен.

У ёрдамчимни кўриб букчайиб қолди. Ҳарс-ҳарс нафас олиб столга суянди. Агар алдасам ҳар нарса бўлай, худди тутқаноғи тутгандек қалтираётганди.

“Кечирасиз”, деди у. “Ҳаммаси асабдан. Асабларим ишдан чиққан”.

“Кўриниб турибди”, дедим мен.

У билан совуққина гаплашдим. Ростини айтсам, унга меникида қол деганимдан пушаймон бўлгандим. Кўринишидан маст одамга ўхшамасди. Политсиядан қочиб юрган бўлса-я, деган фикр ўтди миямдан.

“Яхшиси, бориб ухлаб олинг”, дедим.

У жўнади. Уйга қайтсам, айвонда жимгина ўтирган экан. Лекин гавдасини тик тутиб турганди. Чўмилиб, соқолини олибди. Тоза кийим кийиб, анча ўзига келиб қолибди.

“Нега айвонда бу аҳволда ўтирибсиз?”, дедим унга. “Ўтиб дамингизни олинг”.

“Шундай ўтирганим яхши”, деди у.

Аломат одм экан, дедим ичимда. Лекин шундай жазирамада ётгандан кўра қаққайиб ўтиришни афзал кўрса, бу энди ўзининг иши. Новча, қорувли гавдали, чорбурчак калласидаги сочи калта олинган кўримсизгина одам эди у. Ёши қирқлар атрофида, мени жуда ҳайрон қолдирган нарса унинг башараси эди. Қисик кўк кўзларининг аланглашига сира тушунолмадим. Юзи худди йиғламоққа тайёр турган одамникига ўхшарди. Туриб-туриб, бир нарсани эшитиб қолгандек чап томонга тез-тез алангларди. Худо шоҳид, унинг асаблари жойида эмасди. Лекин бир стакан мусаллас ичганимиздан кейин у тилга кирди. Инглизчада жуда яхши гапирарди, гапида билинар-билимас сохталикни айтмаганда, унинг инглиз эмаслигини сезмасдингиз ҳам. Тан олиш керак, гапга жуда уста эди. Кўп жойда бўлиб, кўп ўқиган экан. Гапини эшитиб вақт ўтганини билмай қолардингиз.

Чошгоҳда уч ёки тўрт шиша вискини бўшатдик, кейин яна анча-мунча ароқ ичдик. Хуллас, тушликка ўтирганимизда икковимизнинг ҳам кайфимиз чоғ эди. “Бу зўр одам экан”, деб ўйладим ўшанда. Турган гап, овқат стида ҳам уч-тўрт шиша вискини урдик. Кейин қаердандир бир шиша бенедиктик топиб олдим. Уни ҳам ичдик. Бинойидек маст бўлдик.

Ниҳоят, у нега бу ерга келганини гапириб берди. Ўша воқеа жуда ғалати эди.

Мезбоним гапиришдан тўхтадида, ўша ғаройиб воқеани эслабоқ таъсирланаётгандек, оғзини хиёл очганча менга қаради.

Суматра оролида туғилган экан ўша голланд. Кейин ачинлик бир одамга нимадир қилган эканми, ачинлик уни ўлдиришга қасам ичибди. Дастлаб голланд бунга эътибор ҳам бермабди, лекин ғаними гапида туришга икки-уч бор уриниб жонига теккач, бирор муддат четроқ жойга кетишга қарор қилибди. Батавиага ўтиб, ўша ёқда айшини суриб юрмоқчи бўлибди. Лекин бу ерга келганидан бир ҳафта ўтгач, девор орқасида яшириниб турган ачинликка кўзи тушибди. Ачинлик унинг ортидан тушган экан. Голланд ғанимнинг нияти қатъилигини тушунибди. Сурабайяга бориши кераклигини англабди. Бир куни у шу шаҳарда айланиб юриб нима бўлибди-ю орқасига ўгирилибди, қараса, ачинлик шундайгина изидан овоз чиқармай пусиб келаётган экан. Унинг капалаги учиб кетибди. Ўгирилсангу сени ўлдирмоқчи бўлиб юрган нусха шундайгина орқангда турганини кўрсанг, қўрқасан-да, албатта.

Хуллас, голланд тез-тез юриб, меҳмонхонага қайтибди-да, нарсаларини йиғиштириб, Сингапурга борадиган кемага чиқибди. Турган гапки, у голландияликлар қўнишган меҳмонхонага жойлашибди. Бир куни меҳмонхона рўпарасидаги ҳовлида ичиб ўтирган экан, ичкарига ачинлик кириб унга бир пас тикилиб турибди-да, чиқиб кетибди. Голланд ўшанда даҳшатдан қимир этолмай қолганини айтди. Агар ачинлик ўша пайт ханжарини санчмоқчи бўлганда, у ўзини ҳимоя қилиш учун қўлини ҳам кўтара олмас экан. Голланд ачинлик қулай пайтни кутаётганини тушунтирибди. Бу жирканч кимса уни ўлдиришни ният қилган экан. Жони узилаётгани кўз олдига келса, у ўзини тутолмай қоларкан”.

“Нега у политсияга бормабди?”, деб сўрадим мен.

“Билмайман. Менинча, политсия бу можародан хабар топишини хоҳламаган”.

“Ўша одамга нима ёмонлик қилган экан?”

“Буни ҳам билмайман. Нима қилганини айтмади. Лекин сўраганимда менга қарашиданоқ каттагина иш қилиб қўйганини сездим. Ўйлашимча, ачинликнинг ҳар қандай жазосига лойиқлигини унинг ўзи ҳам тушунарди”.

Мезбоним сигарета ёқди.

“Кейин нима бўлди?”, деб сўрадим мен.

“Сингапур билан Кучинг орасида қатнайдиған кеманинг капитани ҳам қатнов орасида ўша меҳмонхонада туради. Кема тонгда йўлга чиқаркан. Голланд ачинликдан қутулиш учун бу яхши имконият, деб ўйлабди. Юкларини меҳмонхонада қолдириб, худди капитанни кузатиб қўяётгандай у билан бирга кемага чиқибди ва кема суза бошлаганда у ерга тушиб қолибди. Асабийлашиш одатини шу вақтларда орттирган экан. Ачинликдан қутулишдан бошқа ҳеч нарса ҳақида ўйламай қўйибди. Кучингда ўзини анча яхши ҳис эта бошлабди. Меҳмонхонадан жой олибди. Хитой дўконларидан ўзига жуфт кастюм, тўрт-бешта кўйлак харид қилибди. Лекин ухлай олмас экан. тушига нуқул ўша кимса кираркан. Олти мартача бўғзига тортилаётган ханжар дамидан уйғониб кетибди. Худо ҳаққи, унга жуда раҳмим келди. У бу гапларни менга қалтираб гапирди. Қўрққанидан овози хириллаб қолганди. Унинг ажабтовур қарашларига энди тушундим. Эсингиздами, гапимнинг бошида кулгили аланглашларини кўриб ҳайрон бўлганимни айтувдим. Қўрққанидан шунаа алангларкан.

Бир куни Кучингдаги клубда деразадан ташқарига қарабди ва кўзи ўша ёқда ўтирган ачинликка тушибди. Ачинлик ҳам унга қарабди. Голланд эгилибди-да, ҳушдан кетибди. Ўзига келганида миясига келган биринчи фикр бу жойдан қочиш бўлибди. Сизни олиб келган ўша кема билангина у Кучингдан тезроқ кетиши мумкин экан. Кемага чиқибди. Ачинлик кемада йўқлигини аниқ биларкан”.

“Лекин нега айнан бу ерга келибди?”

“Биласизми, бояги кема кўп жойларда тўхтайтиди. Ачинлик голланднинг айнан бу ерга келганда тушиб қолганини билолмасди. Голланд ўзи ўтирган кема бу жойларда йўловчи ташийдиган битта-ю битта кема эканини, бортда ўн иккитача одам ўтирганини билганидан кейингина ундан тушган.

“Ҳарҳолда, бир-икки кунга бўлса ҳам бу ерда хавфдан холиман”, деди у. “Озгина вақт бўлсаям тинч юрсам, асабларимни босиб оламан”.

“Хоҳлаганингизча қолинг”, дедим мен. “Бу ерда сизга хавф йўқ, ҳар ҳолда кейинги ой кема қайтгунча. Хоҳласангиз, ўша пайт бориб йўловчиларни текшираман”.

Қайта-қайта раҳмат айтди. Ниҳоят, кўнгли таскин топганди.

Вақт ҳам алламаҳал бўлиб қолганди. Ухлаш пайти бўлганини айтдим. Ҳаммаси жойидалигини билиш учун уни хонасига кузатиб қўйдим. Ҳеч қандай хавф йўқ, десам ҳам деразаларни маҳкамлаб беркибди. Хонадан чиқишим биланоқ орқамдан эшикни кулфлаганини эшитдим. Ертаси куни эрталаб дастёр бола чойимни олиб келганида, голландни уйғотдингми, деб сўрадим. Ҳозир уйғотаман, деди у. Унинг хона эшигини қайта-қайта тақиллатаётгани эшитилди. Нимадир бўлганини сездим. Бола бор кучи билан тақиллатганди ҳам ичкаридан садо чиқмади. Асабийлашиб, ўрнимдан турдим. Мен ҳам тақиллатдим. Иккаламиз мурдани тирилтириб юборгудай шовқин кўтардик, лекин голланд уйғонмади. Шунда эшикни синдирдим. Кароватни ўраган чивин ўтказмайдиган пардани уздим. Голланд кароватда кўзини чақчайтирганча тепага қараб ётарди. У ўлган эди. Бўйнига ханжар қўйилган эди. Гапимга ишонасизми, йўқми — бу ўзингизга ҳавола, лекин худо ҳаққи қасам ичиб айтаманки, бу — рост, унинг бирор жойи ҳатто тирналмаган. Хона эса бўм-бўш эди.

Кулгили воқеа, тўғрими?”

“Энди, бу кулгини қандай тушунишга боғлиқ”, деб жавоб бердим мен.

Мезбоним менга қараб қўйди.

“Шу кароватда ухлайверасиз-а, ё йўқми?”

“Йўқ, ухлайвераман. Лекин шу воқеани эртага гапириб берганингизда яхши бўларди”.

РУҲОНИЙ

...Алберт Эдвард Формен руҳонийлик либосини, худди черковнинг улуғвор рамзидек, ўзгача фахр-ғурур билан киярди, уларни ўзи ювиб, ўзи дазмолларди. Авлиё Пётр черковида ўн олти йил хизмат қилиб, бир қанча ридоларни кийиб тўздирганига қарамай, эскирганларининг бирортасини ҳам ташлаб юбормаганди. Уларнинг ҳаммаси жигарранг қоғозга ўроғлиқ ҳолда, ётоқхонасидаги шкафта сақланарди.

Руҳоний Алберт тиловатхонани саришталаб, уйига кетиши учун епископ муовинининг у ердан чиқишини кутаётган эди.

“У бу ерга нимага келган экан?”, деди ичида. “Қорним очганиниям ўйламайди”.

Янги муовин бу вазифага яқиндагина тайинланган эди. Қизил юзли, тиниб-тинчимас бу одамнинг ёши қирқлардан сал ошган. Алберт Эдвард собиқ муовинни, эскича мактабни тугатган, босиқ ва бунга ўхшаб ҳар нарсага бурнини суқавермайдиган кишини ҳамон эсларди. Кўп ўтмай руҳоний ўзи томон келаётган муовинни кўрди.

“Формен, мен билан юринг, Сизга айтадиган гапим бор”.

“Хўп бўлади, сер”.

Аввал муовин, кейин Алберт Эдвард тиловатхонага кирди. Хонада икки иш юритувчи ўтирганини кўриб, Алберт бироз тараддудланиб қолди. Уларнинг бу жойга кираётганини кўрмаганди. Иккаласи ҳам жилмайиб бош силкитишди.

“Хайрли кун, милорд. Салом, сер”, сўрашди Алберт улар билан бирма-бир.

Ҳар иккала иш юритувчининг ҳам ёши улуғ. Алберт қачондан бери руҳонийлик қилиб келаётган бўлса, деярли шунча йилдан бери улар иш юритувчилик хизматида. Улар муовин бир замонлар Италиядан келтирган чиройли стол атрофида ўтиришарди. Муовин ҳам иш юритувчилар орасидаги бўш курсига бориб ўтирди. Алберт Эдвард уларнинг рўпарасидан жой эгаллаб, бироз хавотирда “булар нега келди экан”, деб ўйлай бошлади. Бир сафар органчи қандайдир машмашага аралашиб қолиб, бости-бости қилишга қанчалик қийналганини Алберт унутмаганди. Авлиё Пётр черковига ўхшаган черковларда тартиб-интизомга жуда қаттиқ туришарди. Муовиннинг қизил юзида хотиржамлик бор, лекин иш юритувчилар ташвишлидек кўринишарди.

“Муовин уларни ниманидир қилишга ундаяпти, лекин булар хоҳлашмаяпти, чамаси”, деди Алберт ичида. “Бу ерда нимадир бор”.

Бироқ бу фикрлар Албертнинг юзи-кўзида акс этмади. Унинг юзида ҳурмат ва шу билан бирга, ўз кадр-қимматини билиш аломатлари бор эди. Алберт руҳоний бўлгунча кўп жойларда хизматкорлик қилган эди. Уларнинг бари бой-бадавлат оилалар бўлган. Ишлашни бой савдогар оиласида югурдакликдан бошлаб, бева қолган бойвуччага бош хизматкорлик даражасигача кўтарилганди. Кейин эса, Авлиё Пётрга ишга кирмасидан аввал, қўл остида иккита ёрдамчиси билан истеъфога чиққан элчи оиласида бош хизматкор бўлиб ишлади. Элчи новча, озғин, савлатли ва ўз қадрини биладиган одам эди. Кўриниши худди гертсогга, ҳеч бўлмаганда гертсог ролини ўйнаётган актёрга ўхшарди. Жуда маданиятли, қатъиятли ва ўзига ишонган одам эди.

Муовин баланд овозда гап бошлади:

“Формен, биз сизга нохуш бир нарсани айтиш учун тўпландик. Сиз бу ерда, мана, неча йиллардан бери ишлаб келаяпсиз. Шу пайтгача зиммангиздаги вазифани шараф билан адо этдингиз...”.

Иш юритувчилар ҳам бош силкишиб маъқуллашди.

“Лекин яқинда мен ғалати бир нарсани сезиб қолдим, бу ҳақда иш юритувчиларга билдириб қўйишни ўз бурчим, деб билдим. Сиз ўқишни ҳам, ёзишни ҳам билмас экансиз, шундайми?” Албертнинг юзида хижолатдан асар ҳам сезилмасди.

“Собиқ муовин бунга биларди, сер, — жавоб қилди у. — У саводли бўлиш шарт эмас, деганди. Шундоғам дунё саводлиларга тўлиб ётибди, дерди доим”.

“Ё, тавба! — деб юборди иш юритувчилардан бири. — Наҳотки, шу черковда ўн олти йилдан бери руҳонийлик қилиб, бирор марта ўқишу ёзишни ўрганишга ҳатто уриниб ҳам кўрмаган бўлсангиз?”

“Ўн икки ёшимдан хизматкорлик қилганман. Мен ишлаган биринчи жойдаги ошпаз мени ўқитишга уриниб кўрган эди. Лекин бунга иқтидорим етмаган, шекилли. Кейинчалик вақт бўлмади. Бошқа томондан, ўқишни ўрганишнинг менга кераги ҳам йўқ эди”.

“Лекин янгиликларни қандай билгансиз? — деб сўради иккинчи иш юритувчи. — Наҳотки, бирор марта хат ёзмаган бўлсангиз?”

“Йўқ, сер, билмадим, шусиз ҳам куним ўтаяпти-ку. Ҳозир ҳамма газетада расми бор, шуларга қараб билиб олавераман. Хатни бўлса хотиним ёзиб беради”.

Иш юритувчилар муовинга бир қарашди-да, кейин столга термулиб қолишди.

“Майли, Формен, мен бу биродарлар билан гаплашдим. Улар ҳам аҳвол анча мураккаблигини тушунишди. Авлиё Пётр черковига ўхшаган черковда саводсиз руҳонийнинг бўлиши мумкин эмас”.

Алберт Эдварднинг озғин, рангпар юзига қизиллик югурди. У жойида нотинч қимирлаб қўйди-ю, лекин ҳеч нарса демади.

“Ўргансангиз бўлади-ку, Формен?”, деди иш юритувчилардан бири.

“Йўқ, сер, энди ўрганолмайман. Кўриб турибсиз, ёш эмасман. Болалик пайтимда ўрганолмаган ўқишни энди ўрганишимга кўзим етмайди”.

“Сизни қийнаш ниятимиз йўқ, Формен, — деди муовин, — аммо иш юритувчилар билан бирга шундай фикрга келдик. Сизга уч ой муҳлат берамиз, агар шу муддат охирига келиб ўқишни ҳам, ёзишни ҳам ўргана олмасангиз, минг афсуски, бу ердан кетишингизга тўғри келади”.

Алберт Эдвард янги келган муовинни ёқтирмасди. Бошидаёқ Авлиё Пётрга бу одамни муовинликка тайинлаб юбориб хато қилишди, деб айтганди. Алберт ўз иззатини биларди. Шунинг учун қаддини ростлади.

“Афсуски, сер, ўрганиш қўлимдан келмайди. Фалакнинг бундай ғаройиботларини ўрганиш учун кечикдим, жудаям қартайиб қолдим. Ўқишу ёзиш нималигини билмай шунча йил яхши яшадим, агар буларни ўрганишга ҳозир қурбим етгандаям, хоҳламаган бўлардим”.

“Ундай бўлса, Формен, афсуски, ишдан бўшашингизга тўғри келади”.

“Ҳа, сер, тушундим. Менинг ўрнимга одам топишингиз биланоқ аризамни ёзаман”.

Лекин Алберт Эдвард одатдагидек хушмуомалалик билан муовин ва иш юритувчилар орқасидан черков эшигини ёпгач, хўрлиги келиб беихтиёр лаблари титрай бошлади. Бир-бир қадам ташлаб тиловатхонага қайтди ва руҳонийлик либосини илгичга осди. Бу либос қанчадан-қанча никоҳ тўйлари-ю, дафн маросимларини кўрганини ўйлаб “ух” тортди. Ҳамма жойни тозалаб, палтосини кийди-да, шляпасини олиб, черковдан чиқди. Черков эшигини ёпиб, майдонни шошилмасдан кесиб ўтди. Аммо ғамга ботиб, уйига олиб борадиган кўчадан ўтиб кетди. Шошилмасдан юраверди. Кўнгли жуда ғаш бўлди. Энди нима қилишини билмасди. Яна аввалгидек бировларнинг уйида хизматкор бўлишни хоҳламасди. Шунча йил озод юргандан кейин бировнинг хизматини қилиш қўлидан ҳам келмасди. Ҳозиргача у анчагина пул жамғариб қўйганди, лекин бу пуллар умрининг охиригача ҳеч қаерда ишламай яшашга етмасди. Бунинг устига нарх-наво ҳам йилдан-йилга ошиб бораётир. Ҳеч қачон бир куни шунақа муаммога рўбарў келишини ўйламаганди. Авлиё Пётр руҳонийлари, Рим папаларига ўхшаб, умрларининг охиригача ўз вазифаларида қолишарди. Алберт чуқур хўрсинди. У жуда кам чекарди ва деярли ичмасди. Фақат баъзан тушлиқдан кейин озгина пиво ичишни хуш кўрар, ҳолдан тойган пайтларида бир-икки дона сигарета чекиши мумкин эди. Ҳозир ҳам сигарета чекиб овунмоқчи бўлди. Ўзи билан олиб юрмагани учун тамаки сотадиган дўкон қидира бошлади. Ҳа деганда бирор дўкон топа олмагач, юришга тўғри келди. Бу узун кўчада ҳар хил дўконлар кўп бўлсаям,

бирортасида тамаки сотилмасди.

“Қизиқ-ку”, деди Алберт Эдвард. Тоза ишонч ҳосил қилиш учун кўчани яна бир марта айланди. Йўқ, тамаки дўкони йўқ эди. У тўхтаб, ўйчан қиёфада у ёқ-бу ёққа қаради.

“Мендан бошқа ҳам бу кўчада сигарета қидириб юрганлар бўлса керак”, деди у. “Агар бирор киши бу ерда тамаки сотадиган дўкон очса, анча пул ишлаб оларкан”.

У бирдан сапчиб кетди:

“Ахир, бу зўр фикр-ку!”, деди у. “Тавба, ҳеч кутмаган пайтда мияга шунақа фикрлар келади-я!” Алберт тез-тез юриб, уйига борди ва чойини ичди.

“Бугун жуда камгапсан?”, деб сўради хотини.

“Мен ўйлаяпман”, деди у.

Режасини ҳар томонлама пишитди ва эртасига ўша кўчага борди. Омади келиб, ижарага бериладиган дўконча топди. 24 соатдан кейин дўконни ижарага олиб, бир ойдан кейин тамаки ва газета сотувчи бўлиб тижоратни бошлади. Хотини Авлиё Пётрда руҳонийликдан кейин савдо-сотиқ билан шуғулланиш ўзини ерга уриш билан тенг, деди. У эса бунга жавобан яшаш учун одам ишлаши кераклигини айтди.

Алберт Эдварднинг ишлари юришиб кетди. Шунчалик юришдики, бир йиллардан кейин у яна бир дўкон олиб, унга иш бошқарувчи ёллашни ўйлай бошлади. У тамаки дўкони йўқ бошқа кўчани қидирди. Шундай кўчани топгач, у ердан ҳам ижарага дўкон олди. Бу дўкон ҳам яхши фойда бера бошлади. Кейин у иккита дўконнинг ишини олиб бораётган бўлсам, олтитасини ҳам эплайман, деб ўйлади. Лондон бўйлаб юриб, қаерда тамаки дўкони йўқ кўча кўрса, ўша жойдан ижарага дўкон олаверди. Ўн йил ичида Албертнинг дўконлари сони ўнтага етди ва у қийинчиликсиз тинмай пул ишлай бошлади. Ҳар душанба куни у дўконларни айланиб чиқиб, бир ҳафталик фойдани йиғар ва маблағни банкка қўярди.

Бир куни эрталаб бир боғлам банкнотлар ва оғир сумка тўла пулни банкдаги ҳисоб рақамига қўяётганда кассир банк директори у билан учрашмоқчи эканини айтди. У хонага киргач, директор билан қўл қисиб кўришди.

“Жаноб Формен, сиз билан банкимизга қўйган пулингиз ҳақида гаплашмоқчи эдим. Пулингиз қанча бўлганини биласизми?”

“Аниқ эмасу, лекин тахминан биламан, сер”.

“Ҳозирги берганларингизни ҳисобламасак, ўттиз минг фунт стерлингдан сал кўпроқ. Бу ҳисоб рақамда бекор ётадиган маблағ эмас. Бу маблағни харажат қилсангиз кўпроқ фойда оласиз”.

“Таваккал қилишдан қўрқаман, сер. Банкда бўлса, улар ишончли қўлларда”.

“Сиз бу ҳақда ҳеч ҳам қайғурманг. Биз сизга мутлақо хавфсиз, ишончли қимматбаҳо қоғозлар рўйхатини берамиз. Улар сизга банкдан олаётган фойдангиздан анча кўп фойда келтиради”.

Жаноб Форменнинг зодагонларга хос қиёфасида безовталиқ пайдо бўлди.

“Актсияю пайлар билан ҳеч қачон шуғулланмаганман. Пулларим банкингизда тураверсин дегандим”.

Директор жилмайди: “Ҳаммасини ўзимиз қиламиз. Кейинги сафар келганингизда пул ўтказиш ҳақидаги ҳужжатларга қўл қўйсангиз бўлди”.

“Қўл қўя оламан, — деди Алберт иккиланиб, — лекин нимага қўл қўяётганимни қандай биламан?”

“Ҳар ҳолда ўқишни билсангиз керак?”, деди директор бироз аччиқланиб.

Жаноб Форменнинг чеҳрасида беозор табассум пайдо бўлди.

“Биласизми, сер, фақат мана шу иш қўлимдан келмайди. Гапимдан кулишингиз мумкин. Аммо мен ўқишни ҳам, ёзишни ҳам билмайман. Исминини ёзишнинг тижорат билан шуғуллана бошлагач ўргандим”.

Директор ҳайратдан ўтирган курсисидан сапчиб кетди.

“Бунақасини энди эшитишим”. Худди афсонавий махлуқни кўраётгандек Албертга бақрайиб қаради.

“Наҳотки, шундай катта даражага, ўттиз минг фунт стерлинг бойликка ўқишни билмаган ҳолда эришган бўлсангиз? Эй Худо, дўстим, агар ўқишни билганингизда ҳозир қандай одам бўлган бўлардингиз-а!”

“Ўқишни билганимда, сер, — деди жаноб Формен зодагонларга хос чеҳрасида хиёл табассум билан, — агар ўқишни билганимда, Невил майдонидаги Авлиё Пётр черковига бориб, руҳоний бўлган бўлардим”.

ТИЛАНЧИ

Мен Вера Крузга Юкатонга борадиган кемага илиниш учун Мехикодан келган эдим. Лекин бир кун аввал докерларнинг иш ташлаши бўлиб, кема портга чиқа олмаслигини эшитдим. Хуллас, Вера Крузда қолиб кетдим. "Далиженсиз" меҳмонхонасидан деразалари майдонга қараган бўлма олиб, тонгни шаҳарни кезиш билан ўтказдим. Жинкўчаларда тентираб, чиройли ҳовлиларни томоша қилдим. Жимжимадор қилиб безатилган ибодатхонага кирдим. Кейин эса кўришга арзийдиган нарсани кўриб бўлганимни тушуниб, кунгурали панжара деворлар билан ўралган майдондаги салқин бир жойга ўтирдим ва виски буюрдим. Қуёш нурлари майдонни, у ердаги чанг босган дарахтларни аёвсиз қиздирарди. Улкан қора қарғалар дарахтларга қўниб, ерга тушишарди-да, тўкиндиларни титкилаб, ибодатхона томига учиб чиқардилар.

Майдонни кесиб ўтаётган одамларни кузата бошладим: негрлар, ҳиндулар, испанлар; қора мум билан фил тишининг ранги бир-биридан фарқ қилганидек, уларнинг ранглари ҳам бир-биридан кескин ажралиб турарди. Кун ёришиши билан одамлар атрофимдаги столларни тўлдирга бошладилар. Асосан эркаклар нонуштадан аввал озроқ ичиш учун келишарди. Маҳаллий газетадан сотиб олганимга қарамай, болалар худди шу газетани менга тикиштира бошлашди. Гард ҳам қўнмаган туфлимни тозлашга чоғланган болаларга, чамамда, йигирма мартача "Йўқ", дедим. Бор майда пулларимни берганимдан сўнг ҳам, ҳол-жонимга қўймаётган тиланчиларга бой чайқаб туришдан бошқа иложим қолмади. Боласини шолрўмол билан орқасига боғлаб қўйган жиккаккина ҳинду аёл чўпдек озғин қўлларини чўзди. Олдимга қандайдир сўқир кишиларни етаклаганча бир тўда бола келди, майиблар ўзларининг майиб жойларини кўрсатди, яримяланғоч гўдаклар эса тинмай чақа сўради.

Лекин кутилмаганда кўзим бир тиланчига тушди. Бошқа тиланчилар ва атрофимдаги столларда ўтирган қора сочли одамлардан фарқли тарзда, унинг соч-соқоли қип-қизил эди, шунчалик қизил эдики, бир муддат кўзимни узолмай қолдим. Соқоли чигал бўлиб ётар, узун сочи эса ойлаб тароқ кўрмагандек эди. Эгнида шим билан пахталик тўқима кўйлак, лекин бу шим билан кўйлак шунчалик увода эдики, эгнидан тўкилиб кетай деб турарди. Мен бунчалик озғин одамни аввал сира кўрмагандим: унинг оёқлари, яланғоч қўллари қоқсуяк эди, кўйлагининг йиртиқларидан қовурғалари кўриниб турарди. Тупроққа буланган оёқларининг суяқларини бемалол санай олардингиз. У қари эмасди. Наридан борса, қирқларда эди ва у қандай қилиб бундай аҳволга тушган экан, деб ўйлай бошладим. Иш топса, жон деб ишласа керак, деб ўйладим. Шунча тиланчилар орасида фақат угина бир оғиз ҳам гапирмади. У миқ этмасди. Ҳатто қўлини ҳам чўзмасди. Фақат юзингизга қараб турарди. Лекин шунақа қарардики, кўзларида бахтсизлигу алам қотиб қолганини сезардингиз. Қараши кишини даҳшатга соларди. Бир сўз демай сизга тикилганча узоқ турарди. Эътибор бермасангиз, аста юриб нариги стол томон кетарди. Агар унга ҳеч нарса беришмаса, норози бўлганини ҳам билмасдингиз. Бирор киши танга садақа қилмоқчи бўлса, у хиёл олдинга юриб, қўлини чўзарди-да, тангани олиб лом-мим демай нари кетарди. Чўнтагимда ортиқча пул қолмаганди. Шунинг учун у қошимга келганда бош чайқаб, испанлар тиланчиларга "йўқ" деганда ишлатадиган мулойим сўзни айтдим.

Лекин у бунга эътибор бермади. Аянчли нигоҳини менга қадаганча бошқа столлар олдида қанча турган бўлса, менинг қаршимда ҳам шунча муддат турди. Унинг қиёфасида қандайдир аянчли бир ифода бор эди. Девонароқ одамга ҳам ўхшаб кетарди. Ниҳоят, у нари кетди. Соат бир бўлганди. Тушлик қилдим. Бироз мизғиб, ўрнимдан турганимда ҳаво ҳали ҳам жуда иссиқ эди, лекин кечга яқин деразадан эсаётган шабада мени яна майдонга ундади. Гумбазли дарвоза тагидаги жойимга ўтириб, виски буюрдим. Аста-секин одамлар ресторан столларини тўлдирга бошлашди. Оркестр куйини чалди. Яна, туфли тозаловчилар туфлимни тозалаш учун розилик сўраб ялинишди, газета сотувчи болалар газеталарини тикиштиришди, тиланчилар

садақа сўрашди. Яна, ўша қизилсоқол ғалати кимсага кўзим тушди ва унинг ҳар бир стол олдида тўхтаб туришини кузата бошладим. У менинг қошимда тўхтамади. Чамамда, эрталаб ҳеч нарса бермаганимдан кейин мени эслаб қолиб, яна уриниш фойдасиз, деб ўйлади.

Мексикаликлар орасида қизил сочлиси кам учрайди. У кемасидан айрилиб, аста-секин шундай аянчли аҳволга тушиб қолган америкалик, англиялик ёки скандинавиялик денгизчи бўлиши ҳам мумкин, деган ўй келди миямга. У қаёққадир ғойиб бўлди.

Бошқа қиладиган ишим йўқлигидан, қорним оч бўлса-да, бироз ўтирдим. Кейин овқатланиб олгач, яна бўлмамага қайтиб келдим. Уйқу вақтигача чўзилдим. Бугунги кун жудаям чўзилиб кетгани кўнглимдан кечди. Яна неча кун бу ерда қолишга мажбурлигимни ҳисобламоқчи бўлдим.

Бироздан кейин уйғониб кетдим ва қайтиб кўзим илинмади. Хона жуда дим эди. Деразани очиб, ибодатхона тарафга қарадим. Ой кўринмасди. Чарақлаб турган юлдузлар шуъласида ибодатхона элас-елас қорайиб кўринарди. Томининг қирраларида ва куббасидаги хоч устида қарғалар уймалашарди. Ҳар замон-ҳар замонда улар сал-пал қимирлаб қўйишарди. Бу менга ғайритабиий таъсир қилди. Нима учундир хаёлимга яна ўша қизилсоқол кимса келди ва кўнглимдан қўққисдан уни авваллари ҳам қаердадир кўрганимни ёдга солувчи бир туйғу кечди. Шу хаёл билан уйқум ҳам қочиб кетди. Қизилсоқол билан авваллари ҳам юзма-юз келганимни ҳис қилдим. Аммо бу воқеа қачон ва қаерда бўлганини эслай олмасдим.

Тонгга яқин бироз салқин тушгач, ухлаб қолдим.

Вера Круздаги иккинчи куним ҳам худди биринчиси каби ўтди. Лекин энди қизил сочли тиланчини кута бошладим. У келиб ёнимдаги столлар олдида турганида тиланчига диққат билан разм солдим. Уни илгари қаердадир кўрганимга амин бўлдим. Ҳатто бир пайтлари уни таниганимни, у билан гаплашганимни ҳам эслай бошладим. Лекин буларнинг барчаси қачон ва қандай вазиятда рўй берганини сираям эслай олмаётгандим. У яна менинг қошимда тўхтамай ўтди. Кўзлари кўзимга тушганда уларга тикилиб “йилт” этган хотира қидирдим. Йўқ. Адашган бўлсам-чи, деб ўйладим. Лекин қачонлардир ҳаётимда унга дуч келганман, деган туйғу мени тарк этмаётганди. У ё инглиз, ё америкалик эканини аниқ билардим. Унга бир нима дейишга тортиндим. Вақтим жуда секин ўтди.

Яна бир кун келди, яна бир тонг, яна бир оқшом. Ўша куни якшанба эди. Майдон ҳар доимгидан ҳам гавжум. Кунгурали дарвоза тагидаги столлар ҳам тўлди. Одатдагидек, қизил сочли тиланчи ҳам ўзининг аянчли сукути, увода кийимлари-ю, адоғи йўқ мусибати билан келди. Мен одамларни тиланчилардан қўриқлаб юрган политсиячини кўрганимда, у икки стол нарида турганди. Политсиячи унинг елкасига бир мушт туширди. Зарбадан тиланчи гандираклаб кетди. Ўрнидан тургач, индамай аста-секин нари юрди.

Шу пайт ҳаммаси ёдимга тушди. Бутунлай унутганим — исмидан бошқа ҳамма нарса. У мени таниганига шубҳам йўқ эди. Чунки йигирма йил ичида мен унчалик ўзгармагандим. Шунинг учун ҳам у, биринчи куни эрталабни ҳисобга олмаганда, бирор марта ҳам менинг қаршимда тўхтамади. Ҳа, йигирма йил бурун мен у билан таниш эдим. Ўшанда кишни Римда ўтказаётгандим. Ҳар куни кечқурун хуштаъм макаронлари-ю, ўткир виноси билан машҳур Вия Систинадаги ресторанда овқатланардим. Инглиз ва америкалик санъатшунослару уч-тўрт ёзувчи бу ерга ҳар доим келиб турардик. Тунимиз шу ерда адабиёт ва санъат ҳақидаги охири йўқ баҳсу тортишувлар билан ўтарди. У ресторанга рассом дўсти билан келарди. Ўша пайтлари тахминан йигирма икки ёшларда эди. Кўк кўзлари, қирра бурнию, қизил сочлари ўзига жуда ярашиб тушганди. Илгари америка боғдорчилик ташкилотида ишлагани учун Марказий Америка ҳақида жуда кўп гапирарди. Лекин кейинчалик ёзувчи бўлишга бел боғлаб, у ердаги ишидан воз кечганди. Такаббурлиги боис бизнинг даврамизга қўшилмасди. Устига-устига, бизларни бефойда одамлар деб ҳисобларди ва буни юзимизга айтишдан ҳам тоймасди. Ёзган нарсаларини бизга кўрсатмасди. Чунки бизнинг фикримиз унинг учун бир чақага ҳам қиммат эди. У ҳаддан ташқари кибрили эди. Ўзига чексиз ишончини кўрган айрим дўстлари ҳам унга

таассуб қилишарди. Ундаги ўша кўтаринки кайфият, матонат, келажакка бўлган ишонч ҳозир ёдимга тушди.

Йўқ, бу тиланчи ўша йигит бўлиши мумкин эмас, дедим ўзимга ўзим. Лекин, барибир, ич-ичимдан бунга амин эдим. Ўрнимдан турдим-да, виски ҳақини тўлаб, уни топиш учун майдонга чиқдим. Фикрларим чувалашиб кетган, ўзим эса эсанкираб қолгандим. Кўз олдимдан тиланчининг қиёфаси кетмас, нима воқеа юз бериб у бу кўйга тушганини билишни хоҳлардим. Ўша мағрур йигитнинг шу аҳволга тушганига сира ишонгим келмасди. Эй, худо, у нега бундай хароб ҳолга тушди, деб ўзимдан ўзим тинмай сўрардим. Қандай кўргиликлар унинг иродасини синдирди экан? Қандай хомхаёллар кетидан бориб у шу кўйга тушиб қолди экан? Унга қандай ёрдам берса бўлади, деб сўрардим ўзимдан. Майдонни айланиб чиқдим. Бироқ кунгурали дарвоза атрофидаям у йўқ эди. Оркестр ўтирган саҳна теварагидаги оломон орасида бўлиши амримаҳол эди. Кеч кира бошлаганди. Уни тополмайман, деб қўрқдим. Кейин ибодатхона томонга қараб юрдим ва унинг зина устида ўтирганини кўрдим. Эски танишимнинг аянчли кўринишини тасвирлаб беролмайман. Ҳаёт уни синдирган, кейин мажақлаб, мана шу ибодатхонанинг тош зиналарига улоқтирганди. Ёнига бордим.

“Рим эсингиздами?”, деб сўрадим.

У қилт этмади. Жавоб ҳам бермади. Худди ёнида мен йўқдек жим тураверди. У менга қарамади. Кўзлари зина ёнида қичқириб, ниманидир юлқишаётган қарғаларда қотиб қолганди. Нима қилишни билмадим. Чўнтагимдан пул чиқариб, қўлига тутқаздим. У пулга қарамади. Лекин қўли сал қимирлаб, чўпдек бармоқлари пулни қисди-да, ғижимлади. Кейин пулдан кичкина қоғоз коптокча ясади ва кутилмаганда уни бош бармоғига қўйиб, қичқираётган қарғалар томонга ирғитди. Беихтиёр бошимни ўша ёққа буриб, қушлардан бири пулни чўқиб учиб кетганини кўрдим. Ёнимга қараганимда эса тиланчи кетганди.

Вера Крузда яна уч кун қолдим. Уни бошқа учратмадим.

ЁМОН КУНДА ЙЎЛДОШИНГ

Ўттиз йилдан бери яқинларимни ўрганаман. Мен уларни яхши биламан, деб айтолмайман. Ўйлашимча, биз учратган, танишган одамларга кўпинча юзига қараб баҳо берамиз. Жағининг тузлиши, оғзининг бичими, кўз қарашларидан хулоса чиқарамиз. Одамлар ўзларининг инсон тўғрисидаги илк таассуротлари ҳар доим тўғри чиқишини айтишган пайтга елкамни қисаман. Ўзимга келганда, кўрамани, узоқ вақтдан бери билган одамларим ҳар гал: «Енг қалин дўстларим фақат шулар бироқ улар тўғрисида ҳеч нарса билмайман десам тўғри бўлади», деб мени ҳайрон қолдиришади.

Бугун эрталабки газетадан Эдвард Ҳайд Бартоннинг Кобеда вафот этганини ўқиб, миямга шу фикрлар келди. У савдогар эди, Кўп йиллар Японияда яшади. Уни яхши билмасдим, бироқ кутилмаганда қизиқиб қолдим, чунки бир сафар у менга ғаройиб бир улги улашди. Агар бу ҳикояни ўз оғзидан эшитмаганимда, унинг қўлидан шунуқа иш келишига ҳеч ҳам ишонмаган бўлардим. Ҳикоянинг фавқуллодда таъсирли чиқишига афт-ангорининг, феъл-атворининг қандайдир бошқачалиги сабаб бўлди. У жиккаккина одам: жуда озғин, сочлари оқ, қизил юзини ажин босган, кўзлари кўк эди. Менинчга, танишган пайтларимда тахминан олтмиш ёшларда эди. Бартон ҳамиша тоза, одми, ёши ва мартабасига мос кийинарди.

Идораси Кобеда бўлса-да, Бартон тез-тез Ёкогамага келиб турарди. Бир гал кема кутиб бир неча кунни Ёкогамада ўтказишимга тўғри келган, шунда инглиз клубида уни менга таништиришди. Биз қимор ўйнадик. У ақлни ишлатиб, қурумсоқлик қилмай ўйнади. Ичимлик ичаётганимизда бир-икки марта гап қўшганини айтмаганда, ўша куни уни гапирмади деса ҳам бўлади. Гаплари хийла баъмани эди. Ўзи эса хотиржам, кайфияти яхши эди. Чамаси, Бартоннинг клубда обрўси баланд эди. Чунки кетганидан сўнг қартабозлар уни зўр ўйинчилардан бири, дейишади. Бу воқеалар икаламиз ҳам Гранд Отелда турганимизда рўй берди ва эртаси куни у мени тушликка таклиф қилди. Мен унинг тўладан келган, ёши ўтиб қолган, доим кулиб турадиган хотини, икки қизи билан танишдим. Албатта, аҳил ва бир-бирига меҳрибон оила эди бу. Бартоннинг феъл-атворидаги мени ўзига тортган хислат хайрихоҳлик эди. Унинг беозор мовий кўзларида кишига хуш ёқадиган нимадир бор эди. Овози ипақдай майин, жаҳли чиқиб, овозини кўтарган ҳолатини тасаввурингизга сиғдира олмасдингиз. Кулгуси ҳам жуда самимий, гўё меҳригиёси бор эди. Чунки сиз унинг муомаласидан ўзингизга хайрихоҳлик сезардингиз. Истараси иссиқ эди. Бироқ нозик табиатли деб бўлмасди: у қарта ўйини-ю, коктейлини яхши кўрар, ичак узар латифаларни қиёмига етказиб айтишни ҳам ўринлатар, ёшлигида спорт билан ҳам оз-моз шуғулланган экан чоғи, ўзига тўқ бу одам кўп пул топарди. У шундай кичкина ва беозор эди-ки, беихтиёр ёқтириб қолардингиз. Уни нимадандир ҳимоя қилгингиз келарди. У ҳақда «қўй оғзидан чўп олмайдиган, ювош одам», деб ўйлардингиз.

Бир куни тушдан кейин мен Гранд Отелнинг оромхонасида ўтирардим. Деразалардан кемага тўла бандаргоҳнинг ажойиб манзарасини томоша қилса бўларди. Йўловчи ташувчи улкан пароходлар, турли мамлакатларнинг савдо кемалари, хитойча елканли кемалару бири у ёққа, бири бу ёққа сузиб юрган қайиқларгача кўриниб турарди. Бу жой жуда сершовқин эди, бироқ нимасидир кўнгилга таскин берарди.

Орадан кўп ўтмай оромхонага Бартон кириб келди. Мени кўриб, ёнимдаги курсига чўкди. «Қиттак ичмаймизми? Нима дейсиз?»

У чапак чалиб югурдак болани чақирди ва икки стакан ароқ буюрди. Бола ароқни олиб келаётганда, кўчадан ўтиб кетаётган таниш мени кўриб қўлини силкитди.

«Тёрнерни танийсизми?» мен ҳам унга бош сермаб салом берганимдан сўнг сўради Бартон. «У билан клубда танишдим. Тёрнерни менга ватанидан келадиган пул ҳисобига яшайдиган муҳожирлардан деб айтишди».

«Тўғри. Бу ерда шунақа муҳожирлардан бир талайи яшайди».

«У қартани зўр ўйнарган».

«Уларнинг ҳаммаси яхши ўйнайди. Ўтган йили бу ерга бир йигит келганди, менинг фамилиядошим, мен билган одамлар орасида қартани энг яхши ўйнайдигани шу йигит эди. Сиз бунақасини Лондонда учратмагансиз. Исми Ленни Бартон эди».

«Йўқ. Бунақа фамилияни эслай олмаяпман».

«Ленни жуда зўр ўйинчи эди. У қартани худди олдиндан нима бўлишини сезаётганга ўхшаб ўйнарди. Ўйинини кўриб қойил қолганингиздан ёқа ушлардингиз. У билан кўп ўйнаб кўрганман. Ленни Кобеда ҳам анча вақт яшади».

Бартон ароғидан ҳўплади.

«Бу анча кулгили воқеа. Ленни ўзи ёмон йигит эмасди. У менга ёқарди. Доим бинойидай кийиниб юрар, жингалаксоч, қизил юзли келишган йигит эди. Аёлларга жуда ёқарди. Бировга зиёни тегмасди. Лекин ўзини тийишни билмасди, бўкканча ичарди. Ўзи бу унга ўхшаган йигитлар учун одат бўлиб қолган. Уч ойда деганда уйдан озгина пул келарди. Бундан ташқари, Ленининг ўзи ҳам қартадан оз-моз пул ютиб турарди. Мен унга яхши муомала қилардим.»

Бартон кулиб қўйди.

«Менингча, ўзимга яқин олганим учун ҳам Ленни пулсиз қолганида олдимга келди. Албатта, бир куни у идорамга келиб, иш топиб беришимни илтимос қилди. Ҳайрон қолдим. Ленни уйдан пул юбормай қўйишганини, энди ишламоқчи эканини айтди. Ундан ёшини сўрадим.»

«Ўттиз бешдаман», деди.

«Авваллари нима иш қилгансан?» деб сўрадим.

«Айтарли ҳеч иш қилмаганман», деди.

Бу гапини эшитиб кулиб юбордим.

«Мен сенга ҳозир ҳеч қандай ёрдам беролмайман,- дедим унга. - Яна ўттиз беш йиллардан кейин олдимга келсанг, сенга қандай иш топиб бериш мумкинлиги ҳақида ўйлаб кўраман.»

Ленни жойида қотди. Ранги оқарди. Бир оз гарангсиб турди-да, кейин анчадан бери қартада омади келмаётганини айтди. Чўнтагида бир тийини йўқ, эди. Бор нарсасини гаровга қўйган. Яшаб турган меҳмонхона ҳақини ҳам тўлай олмасди. Меҳмонхонадагилар эса унга яна қарзга жой беришга рози бўлишмаган. У жуда ёмон аҳволда қолган эди. Агар бирор иш тополмаса, ўзини ўзи ўлдириши ҳам ҳеч гап эмасди.

Унга диққат билан қарадим. Ленни дармонсиз бир аҳволда турарди. Кўп ароқ ичганидан кўриниши ҳам қартайиб қолган одамга ўхшарди.

«Қарта ўйнашдан бошқа яна бирор иш қўлингдан келадими?» деб сўрадим ундан.

«Сузишни биламан», деди.

«Сузишни!»

Анграйиб қолдим. Бу шунуқанги аҳмоқона жавоб бўлдики...

«Университетнинг спорт жамоасида сузганман».

«Ёшлигимдан мен ҳам сузишни қойиллатганман», дедим мен.

Шу пайт хаёлимга бир фикр келди...

Бартон ҳикоясини тўхтатиб, менга юзланди.

«Кобеда бўлганмисиз?», деб сўради у.

«Йўқ, - дедим мен. - Тўғри, бир марта Кобедан ўтганману, лекин у ерда фақат бир оқшом тунаганман.»

«Ундай бўлса сиз Шиоя клубидаям бўлганмисиз. Мен йигитлик пайтимда шу жойдан сузишни бошлаб, маёқ ёнидан ўтганман ва Таруми қўлтиғига сузиб борганман. Бу, уч милдан зиёдроқ масофани, маёқ атрофидаги кучли оқимга бас келиб, сузиб ўтиш анча қийин.»

Хуллас, мен ёш дўстимга бу ҳақда сўзлаб бердим ва «агар шу масофани сузиб ўтсанг, сенга иш топиб бераман», дедим.

Таклифим Леннини эсанкиратиб қўйди.

«Сузишни биламан деб айтаяпсан-ку», дедим мен.

«Лекин ҳозир яхши аҳволда эмасман-да», деди у.

Мен ҳеч нарса демадим. Елкамни қисдим. Ленни менга бироз қараб турди-да, кейин бошини сермади.

«Бўпти, - деди у. - Қачон сузишимни хоҳлайсиз?»

Соатимга қарадим. Эндигина ўндан ўтганди.

«Сузишга бир ярим соат вақтинг кетади. Мен ўн икки яримда қўлтиққа бориб, сени кутиб оламан. Кийиниб олишинг учун клубга қайтамиз. Кейин бирга тушлик қиламиз.»

«Келишдик», деди у.

Биз қўл олишдик. Унга омад тиладим, у кетди. Ўша куни эрталаб ишларим қайнади, ўн икки яримда қўлтиққа базур етиб бордим. Леннини кута бошладим. Лекин бекорга кутган эканман».

«Сузишга юраги дов бермабдими?», деб сўрадим мен.

«Йўқ. У сузишни бошлаган. Аммо ароқни кўп ичиб соғлиғини ишдан чиқарган эди. Маёқ атрофидаги оқимни енгиб ўтолмаган. Леннининг жасадини уч кундан кейин топдик».

Қанча вақт жим турганимни билмайман. Гангиб қолган эдим. Кейин Бартонга савол бердим:

«Унга иш таклиф қилган пайтингизда, чўкиб кетиши мумкинлигини билармидингиз?»

Бартон секин кулди-да, менга ўзининг меҳрибон мовий кўзлари билан қаради. Қўли билан иягини ишқалади.

«Ўзи ўша пайтда идорамда бўш жой йўқ эди».

www.ziyouz.com

2008